

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI: 5-6
1987-1988

İstanbul, 1993

SADRIÂZAM LÜTFİ PAŞA ve OSMANLI HİLÂFETİ(*)

Prof. Dr. Hulûsi Yavuz

Osmanlı Devleti'nde pâdişahlar İslâm Halifesi mi idi?

Bazı târihçiler, bilhassa Batılı olanlar, bu suâl'e "evet" veya "hayır" demiyorlar. Hattâ ikincisini tercih eder gibi görünüyor ve şu iki iddiâyı ileri sürüyorlar: 1) Yavuz Sultan Selîm Hân (871-926 / 1466-1520)'ın son Abbâsî halifesi III. Mütevekkil Alâllâh Muhammed (Ö. 1543)¹den hilâfeti merâsimle devr aldığına dâir sağlam bir târihî vesîka yoktur. 2) Halifelîğin şartlarından biri, Kureyş Kabilesi'nden olmaktır. Halbuki Osmanlı pâdişahları Türk'tür; Kureyş'den değildir. Binâenaleyh Osmanlı pâdişahları halife sayılamazlar. Yine bu iddia sâhibleri, Osmanlı hükümdârlarının, Yavuz Sultan Selîm'den birbuçuk asır evvel ve tâ I. Murâd Hân (1326-1389) zamânından beri kullanmakta oldukları bu ünvanın, hakikî İslâm hilâfeti ile aynı olmadığını da ilâve ediyorlar.²

* 22-26 Eylül 1986'da Ankara'da aktedilen *Onuncu Türk Tarih Kongresi*'nde okunan tebliğin genişletilmiş şeklidir. *Osmanlı Devleti ve İslâmiyet* (İz Yayıncılık, İstanbul 1991) isimli eserimizde de cüz'î ilâvelerle neşredildi (s. 73-110).

1. Mısır Abbâsî Halifeleri için bk.: Yılmaz Öztuna, *İslâm Devletleri: Devletler ve Hânedânlar*, I, Ankara 1989, s. 114-116; Ali Aktan, "Mısır'da Abbâsî Halifeleri", *Belleten*, LV: 214 (Aralık 1991), s. 613-652, haklarında mufassal bilgi veriyor; K. V. Zetterstéen, "Abbâsîler" mad. *İslâm Ansiklopedisi* (kısaca: *İA*), I, s. 21; İsmâil Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1948, s. 37.

2. Bu hususta meselâ bk.: C. Snouck Hurgronje, "Le Khalifat du Sultan de Constantinople 1901", kendi eseri: *Verspreide Geschriften*, III, Leipzig 1923, s. 213-216; aynı müel., "The Caliphate", aynı eser, c. VI, Leiden 1927, s. 442-447; T.W. Arnold, *The Caliphate*, Oxford 1924, yeni baskı 1965, s. 130-38, 145-47, 163-166; aynı müel., "Halife" mad. *İA*, C. V/1, İstanbul 1964, s. 151-152; A.J. Toynbee, "Abolition of Ottoman Caliphate", eser: *Survey of International Affairs, 1925, vol. I: Islamic World since the Peace Settlement*, Oxford 1927, s. 37-38; Şinasi Altundağ, "Selim I" mad. *İA*, c. X, İstanbul 1966, s. 430; Bernard Lewis, "Politic and War", eser: J. Schact ve C.E. Bosworth, (eds), *The Legacy of Islam*, 2nd edition, Oxford 1979, s. 207-208; Nejat Göyünç, "Hilâfet ve Kaldırılması", eser: *Prof. Dr.*

Hemen belirtmeliyiz ki, bu mes'ele, bir muâhede metni gibi târihî bir vesîkanın sadece ortaya konmasıyla halledilecek bir iş değildir. Mes'eleye dînî, hukûkî, siyâsî ve ilmî zâviyelerden de bakmak lâzımdır. Binâncaleyh hemen sormak gerekir: Halife Mütevckkil, Yavuz Sultan Selîm'e gelip, merâsimle: "**Buyrun! Size hilâfeti ve halife üvânımı devrediyorum, mübârek olsun!**" mu diyecekti? Osmanlı hilâfetine itiraz edenlere göre böyle demesi lâzımdı. Fakat İslâm hukukunun, Osmanlı pâdişahlarının "halife" üvânını alabilmeleri için Halife Mütevckkil'in yazılı veya sözlü bir beyanda bulunması lâzımdır diye hiçbir şartı yoktur.³ Hilâfet, ne Emevîler'e ve ne de Abbâsiler'e geçerken böyle hiçbir merâsim olmamıştır. O halde Osmanlı niçin yapsın? Onlar da, asırlardan beri teessüs etmiş olan ananeye uymuşlardır. Eğer yukarıdaki iddiâlar yerinde bulunsaydı, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 26 Receb 1342 / 3 Mart 1345 tarih ve 431 sayılı Hilâfet'in İlgâsına ve Hânedân-ı Osmâniyye'nin Türkiye Cumhûriyeti Memâliki Hâricine Çıkarılmasına Dâir Kanûn⁴ ile "Makâm-ı Hilâfet"i ilgâ ederken, bunları esbâb-ı mûcibe olarak kullanıp, zâten Osmanlı pâdişahları halife değillerdi ki, demez miydi? Elbette derdi. Bu şekilde denmediğine ve kanûnun birinci maddesinde, aynen: "**Halife hal' edilmiştir. Hilâfet, hükûmet ve cumhûriyet mâna ve mefhûmunda esâsen mündemic olduğundan Hilâfet Makâmı mülgâdır**" denildiğine göre, Osmanlı Hilâfetini T.B.M.M., tarihî, dînî ve siyâsî bir vâkıa olarak kabul ediyor demektir. Hattâ T.B.M.M., kanûnun mezkûr maddesinde sarâhaten ifâde edildiği üzere, "Hilâfet"i değil, "Hilâfet Makâmı"nı kaldırmıştır.

Osmanlı Devleti (resmî adı ve eslâfımızın kullandığı ismi, Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmâniyye = Yüce Osmanlı Devleti'dir)'nin, "Saltanat-ı Âl-i 'Osmân, Makâm-ı Mu'allâ-yı Hilâfet, Pâyitaht-ı İstanbul ve Türk Hükûmeti"nden ibâret dört direk

Ümûl Doğanay'ın Anısına Armağan, II, İstanbul 1982, s. 227; N. Ahmet Asrar, "Hilâfetin Osmanlılara Geçişini İlgili Rivayetler", terc. Süleyman Tülücü, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 22 (Şubat 1983), s. 94-95; İsmet Kayaoğlu, "Halifelik", Ankara Üni. *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, IV, (1980), s. 148; Şinasi Altundağ, "Hilâfet ve Hilâfetin İlgası", eser: *Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi*, Ankara 1972, s. 43.

3 P. K. Hüti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, terc. Salih Tuğ, IV, s. 1142, dipnot. Bununla beraber, Halife Mütevckkil'in Hilâfet'i Yavuz'a vasiyyet ettiği de mervîdir. İslâm fukahâsının Hilâfet'in mu'ayyen şartları üzerinde ittifak ettikleri de ma'lumdur. Bunlar halife olacak zâtın ilim sahibi, 'âdil, dirâyetli ve a'zâlarının sâlim olması gibi vasıflardır. Kureyş Kabilesine mensûbiyeti üzerinde ise ihtilaf edilmiştir. Şâfiî ulemâsı bu şartları ondörte çıkarmıştır. Osmanlı asırlarındaki Hanefî fukahâsı ise bu şartlara "hakk-ı seyf", "hakk-ı in-tihâb", "vasiyyet" ve "Harameyn'n himâyesi" gibi vasıfları ilave etmiştir ki hepsi de Yavuz'un Mısır'ı fethinden sonra onun başlattığı âdetlerden kaynaklanmıştır. Meselâ "vasiyyet", son Abbâsî halifesi tarafından evvelâ, ona yapılmıştır (tafsilat için bk.: Ahmed Ramazan Ahmed, *el-Hilâfetü fî'l-Hadarati'l İslâmiyye*, Cidde 1403/1983, s. 49-52, 127-132).

4 Metin için bk.: Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Kavânin Mecmuası*, Ankara 1340/1924, s. 243.

üzerinde durduğu ma'lûmdur. Mondros'dan Mudanya'ya (30 Ekim 1918 - 11 Ekim 1922) kadar devâm eden Millî Mücâdele Hareketi (Şimdi Kurtuluş Savaşı denen İstiklâl Harbi), Hilâfet ve Saltanât Makâmı'nı düşman elinden kurtarmak gâyesi sâyesinde zafere ulaşmıştır.⁵

Millî Mücâdele kazanılıp Lozan Mu'âhedesini imzalandıktan bir seneye yakın bir zaman sonra, yukarıya iktibas edilen maddeyle kaldırılan işte bu makâmıdır.

Kaldırılan bu makâmın bir başlangıcı, bir târihî seyir ve tekâmülü de olması lâzımdır. Bu mevzua ışık tutacak en mühim kaynaklardan biri, Sadriâzam Lütü Paşa (1488-1563)'nın Osmanlı hilâfetine dâir olan yazma hâlindeki risâlesidir.⁶ Aşağıda

- 5 5 Krş. İsmet İnönü [Paşa], *Hâtıralar*, I, neşr. Sabahaddin Selek, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s. 340; aynı müellif, "28 Ekim 1923 Akşamı Çankaya'da Atatürk'le Başbaşa", Kültür Bakanlığı, *Kültür ve Sanat*, I: 2 (Ekim 1973), s. 2-3, ki şöyle diyor: "Biz Kurtuluş Savaşı'nı saltanatı devirmek, hilâfeti kaldırmak amacıyla gitmedik. Bir tek amacımız vardı: Vatanımızı düşmandan kurtarmak; ülkemizde bağımsız yaşamak; devletimize kendimiz sâhib olmak. "Makarr-ı Saltanat", "Makarr-ı Hilâfet", yani imparatorluk başkenti İstanbul'u kurtarmak hedefi, Kurtuluş Savaşımız'ın başında aldatmaca veya taktik olarak ilân edilmiştir. İçtenlikle niyetimiz buydu... Sonrası için kesin, ortak bir fikrimiz yoktu..." İsmet Paşa, hâtıralarında da, "Hiyânet-i Vatanîye Kânûnu ve İstiklâl Mahkemeleri, Millî Mücâdele'nin kazanılmasında rol oynayan iki mühim unsurdur. Bu kânûnun suç ve cezâyı tesbit eden ilk üç maddesi şöyledir" dedikten sonra, tamamı 14 madde olan, 2 numaralı ve 29 Nisan 1336 [1920]/30 Receb 1338 tarihli bu kanûnun mezkûr üç maddesini dilini dahi hiç değiştirmeksizin aynen iktibas ediyor (s. 340. Tam metin için bk: TBMM, *Kavânin Mecmu'ası*, I, s. 1; Karakoç Serkiz, T.C. *Sicill-i Kavânini*, İstanbul 1926, s. 1-3, Hicrî târih, zuhûlen 1336 olarak gösterilmiştir). İlk maddeye göre, Hilâfet ve Saltanat makâmını düşman elinden kurtarmak maksadıyla teşekkül eden TBMM'nin, meşrû'iyetine muhâlefet eden kimse vatan hânidir: "Makâm-ı mu'allâ-yı Hilâfet ve Saltanatı ve memâlik-i mahrûse-i şâhâneyi yed-i ecânibden tahlîs ve ta'arruzatı defî maksadına ma'lûf olarak teşekkül eden Büyük Millet Meclisi'nin meşru'iyetine isyânı mutazammın kavlen veya fiilen veya tahriren muhâlefet veya ifsâdatda bulunan kesân hâin-i vatan addolunur" (2 numaralı Hiyânet-i Vatanîye Kânûnu, mad. 1). Bunun, bugünkü dille ve en kısa ifâdesi, "Halife'ye muhâlefet eden vatan hânidir" demek olur. Millî Mücadele'nin diğer vesikaları olan "Şarkî Anadolu Müdâfaa-i Hukuk Cem'iyeti Nizamnâmesi" ile Erzurum ve Sivas Kongreleri zabıtlarında da Hilâfet makâmı'na ne kadar büyük bir ehemmiyet verildiği görülür (krş. Faik Reşit Unat, "Anadolu ve Rumeli Müdâfa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşuna âit Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, I: (Haziran 1941), s. 3-9; 2 (Ağustos 1941), s. 84, 87; Bekir Sıtkı Baykal, *Erzurum Kongresi ile İlgili Belgeler*, Ankara 1969, s. 17-18). Millî Mücadele bitikten sonra Hiyânet-i Vatanîye Kânûnu'nun 1. maddesi, 334 sayılı ve 28 Şaban 1341 [10 Nisan 1923]/15 Nisan 1339 tarihli kanûnla (metin: Karakoç Serkiz, a.g.e., I, 176) son olarak da 556 sayılı ve 1 Şa'ban 1342 [8 Mart 1924]/25 Şubat 1341 tarihli kanunla iki defa değiştirildi. (metin, aynı eser, I, 63; Kemal Arıburnu, *Millî Mücadele ve İnkılâplarla İlgili Kanunlar*, I, Ankara 1957, s. 172-174), ki, vatan hâini, dîni maksadla cemiyet kuran ve devlet şeklini değiştiren kimse olarak ta'rif edildi. Hiyânet-i Vatanîye Kânûnu, 14 Nisan 1991 tarihli Terörle Mücadele Kânûnu'nun geçici 23. maddesinin (a) fıkrası ile tamamen kaldırıldı (metin: T.C. Resmî Gazete, sayı, 20843/Mükerrer, tarih: 12 Nisan 1991)
- 6 *Risâletü Halâsî'l-Ümme fi Ma'rifeti'l-E'imme*, İstanbul Süleymâniye Kütübhânesi, Ayasofya, No: 2876 (Farsca), 2877 (Arabca nüsha).

bir kısmına işaret edileceği üzere, Osmanlı pâdişahlarından "halîfe" ve "emîru'l-mü'minîn" diye bahseden başka Osmanlı kaynakları da vardır. Bunlara istinâden Osmanlı hilâfetine tereddütsüz kabul eden yeni diğer müellifler de çoktur.⁷ Fakat hiç biri, Lütî Paşa'nın eseri gibi, bu mevzuu müdâfaa için kaleme alınmamıştır.⁸

7 Osmanlı Hilâfetini müdâfaa ve tasdik edenler için bk: Abdüllâûf el-Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelâm fî Akâ'idî Ehli'l-İslâm*, Dersââdet 1330, s. 367, n. 9; Pîrî-Zâde Mehmed Sâhib (1085-1162/1674-1749), *Terceme-i Mukaddime-i Ibn Haldûn*, c. II, İstanbul 1275, s. 59, (mütercimnin notu); Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, I, İstanbul 1271, s. 17; Mustafa Zihni, *İslâm'da Hilâfet*, İstanbul 1327, s. 105-107; Hasan Bey Hasenî et-Toyrânî, *Makâletü fî İcmâli'l-Kelâm 'alâ Mes'ele'ti'l-Hilâfeti beyne Ehli'l-İslâm*, Matbaa-i Mahrûse 1309/1891, s. 27; Şeyh Sâlihu's-Şerîf, "Hilâfet-i İslâmiyye", *"Sebîlürreşâd*, XIV: 359 (12 Zilhicce 1334), s. 176; Abdülazîz Çavuş, *Hilâfet-i İslâmiyye*, İstanbul 1334, s. 13; aynı müel., "Hilâfet-i İslâmiyye: Fransa ve İngiltere Matbuâtına Cevabdr", *Sebîlürreşâd*, XIV: 353 (8 Receb 1334), terc. Mehmed Akif, s. 116; Ali Seydî, "Hilâfet-i Kübrâ-yı İslâmiyye", *Millî Nevsâl*, Kanaat Kütüphânesi, İstanbul 1339/1923, s. 180; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, İstanbul 1311/1894, s. 2612; Corci Zeydân, *Medeniyet-i İslâmiyye Tarihi*, terc. Zeki Megâmiz, c. I, Dersââdet 1328, s. 104-105; (Ahmed Râsim, *Resimli v Haritalı Osmanlı Tarihi*, I, İstanbul 1326-1328, s. 210-212'den iktibas ediyor) Abdurrahmân Şeref, *Târîh-i Devlet-i Osmâniyye*, c. I, İstanbul 1309, s. 224; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara 1975, s. 292; aynı müel., *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, Ankara 1972, s. 72; İ.H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, İstanbul 1961, s. 351-55 Merâsimden bahsedenler: [Namık] Kemal, *Evrâk-ı Perîşan*, İstanbul 1301, s. 348-49; Hayrullah Efendi, *Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye Tarihi*, c. X, İstanbul 1292, s. 2-3; Tayyar-zâde Ahmed Atâ, *Târîh-i Atâ*, İstanbul tarihsiz, c. I, s. 92; Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkâresi Tarihi*, c. II, İstanbul 1969, s. 78-79; kezâ bk. H.A.R. Gibb, "Sunni Theory of the Caliphate", eser: *Studies on the Civilization of Islam*, Londra 1969, s. 145. Gâzî Mustafa Kemal Paşa da, 1 Teşrînisânî 1922'de T.B.M.M.'nde yaptığı târihî nutkunda hilâfetin târihini veciz bir şekilde hülâsa ettikten sonra Yavuz'un hilâfeti Mısır'da devraldığı beyân etmiştir (nutkun metni: *Millî Nevsâl*, s. 198-207; *Nutuk*, c. III: *Vesikalar*, İstanbul 1973, s. 1239-1251; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I, Ankara 1961, s. 269-180). Diğer eserlerden bazıları için bk.: Hulûsi Yavuz, *Osmanlı Devleti ve İslâmiyet*, (İz Yayıncılık), İstanbul 1991, s. 76-77, n.6.

8 Sadece Osmanlı Hilâfetini değil, bizâtihi Hilâfet teşkilâtını bile tedkîk eden İslâm âlimleri mahdûddur. Bu âlimler ve eserleri arasında aşağıdakiler başta gelir: İbn Kuteybe ed-Dineverî (213-276/828-889), *el-İmâmetü ve's-Siyâse*, 2 cild, Kahire, 1967; Ebu'l-Hasan'el-Mâverdî (364-450/974-1058), *el-Ahkâmü's-Sultâniyye: İslâm'da Hilâfet ve Devlet Hukuku*, terc. Ali Şafak, İstanbul 1976; Celâleddîn A.b.E., es-Suyûtî (ö. 911/1505), *Târîhu'l-Hulefâ*, yayıma hazırlayan: M. Muhyiddîn Abdülhamîd, (tarihsiz); İbn Haldun (732-808/1332-1406), *Mukaddime*, I, terc. Süleyman Uludağ, İstanbul 1932; Ahmed Cevdet [Paşa], *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ*, 12 cüz, Dersââdet 1331; Mehmed Seyyid (1866 1924), *Usûl-i Fıkıh, I: Medhal*, İstanbul 1333, s. 106-162; 7) A.el-Kettânî, *Nizâmü'l-Hükûmeti'n-Nebeviyye: et-Terâtübü'l-İdâriyye*, 2 c.[Rabat 1346-49 h.]; Muhammed Hâmîdullah (1326/1908-), *İslâmın Hukuk İlmine Yardımları*, İstanbul 1962, s. 137-146; aynı müel., *İslâm Peygamberi*, II, terc. Salih Tuğ, İstanbul 1980, s. 961 vd., 1172 vd.; aynı müel., *Muslim Conduct of State*, Lahore 1961, indeks; aynı müel., *Introduction to Islam*, Lahore 1968, indeks. Abdurrezzâk Ahmed es-Senhûrî, *Fıkhu'l-Hilâfe ve Tatavvurihâ*, (1926 Fransızca baskısından) tercüme eden: Nâdiye Abdurrezzak es-Senhûrî, Kahire 1989; Ali Hasanî el-Harpûtlu, *el-İslâm ve'l-Hilâfe*, Beyrut 1969; Muhammed Reşid Rıza, *el-Hilâfetü*, Kahire 1408/1988, (1. baskı, 1341/1922); Ahmed Ramazan Ahmed, *el-Hilâfetü fî'l-Hadaratü'l-İslâmiyye*, Cidde 1403/1983; Ebî Nu'aym Ahmed ibn Mehran el-Esbahânî (ö.430/1038),

Lütfi Paşa'nın risâlesinin bir hülâsasını vermeden evvel, halife ve hilâfet kelimelerine ve bunların müterâdiflerine bir açıklık getirmekte fayda vardır.

HALİFE VE HİLÂFET

Halife (çoğulu: halâ'if, hulefâ), lügatda, başkasının yerine geçmek, hükümdar ve imam olmak mânâlarına gelir.⁹ Bu mânâlarda olmak üzere Kur'ân-ı Kerim'de halife iki sûrede,¹⁰ halâ'if dört,¹¹ hulefâ ise üç âyet-i kerîmede geçer.¹²

Bu âyet-i kerîmelerin hepsinden çıkan müşterek ma'nâ şudur:

İnsanlar arka arkaya, boşuna değil, Allâh'ın ahkâmını tatbik etmek için yaratılmaktadır. Meselâ:

Bu âyetlerden bazısına göre halife, Allâh'ın ahkâmını tatbik eden bir hükümdar ve devlet başkanı demektir:

و اذكروا انجعلكم خلفاء من بعد قوم نوح

"Düşünün ki O, sizi Nuh kavminden sonra hükümdarlar yaptı" (el-A'râf, 7. sûre, âyet: 69).

و اذكروا انجعلكم خلفاء من بعد قوم عاد

"Düşünün ki, (Allah) sizi 'Âd'den sonra hükümdarlar yaptı" (el-A'raf, 7. sûre, âyet: 74)

Burada ise halifenin en mühim vazifesi açıkça zikredilmiştir:

يا داود انا جعلناك خليفة في الارض فاحكم بين الناس بالحق

"Ey Dâvut, biz seni yer yüzünde bir halife yaptık. O halde insanlar arasında hak (ve adâlet) le hükmet" (Saad, 38. sûre, âyet: 26).

Aşağıdaki hitab doğrudan doğruya İslâm ümmetinedir:

هو الذي جعلكم خلائف الارض ورفع بعضكم فوق بعض درجات ليلبئوكم في ما آتاكم

Tesbütü'l-İmame ve Tertîbü'l-Hilâfe, nşr. İbrâhîm Ali et-Tehanî, Beyrut 1407/1986; Muhammed Fethi Osman, *Min-Usûli'l-Fikri's-Siyâsiyyi'l-İslâmî*, Beyrut 1404/1984; Mahmûd el-Merdâvî, *el-Hilâfetu Beyne't-Tanzîr ve't-Tatbîk*, 1403/1983; Abdülkerim el-Hatîb, *el-Hilâfetu ve'l-İmâme: Riyâseten ve Siyâseten*, Kahire 1963; Mahmûd Re'fet Osman, *Riyâsetü'd-Devleti fi'l-Fıkhı'l-İslâmî*, 1395/1975.

9 Mütercim A. Âsım, *Tercemetü'l-Kâmûs*, III, İstanbul 1305, s. 574-75; İbrâhîm Mustafa ve diğerleri, *el-Mu'cemü'l-Vasûl*, Kâhire 1980, İstanbul 1984, s. 251; Atay Kardeşler, *Arapça-Türkçe Büyük Lûgat*, I-II, Ankara 1964, 487.

10 Bakara (2. sûre), âyet: 30; Sâd (38), âyet: 26.

11 En'âm (6), âyet 165; Yûnus (10), âyet: 14, 73; Fâtır (35), âyet 39.

12 A'râf (7), âyet: 69, 74; Neml (27) âyet: 62.

"O, sizi (ey peygamber ümmeti) yer (yüzüm) ün halifeleri yapan, size verdiği şeylerde sizi imtihâna çekmek için kiminizi derecelerle kiminizin üstüne çıkarandır" (el-En'âm, 6. sûre, âyet: 165).

Asrımızın büyük İslâm âlimi ve müfessirlerinden Muhammed Hamdi Yazır (1294/1877-1361/1942)'a, TBMM'nin kararı ve Diyânet İşleri Reisliğinin gayretiyle telif ettirip sonra Diyânet'ce İstanbul'da 1935-1939 yılları arasında dokuz cild hâlinde ve son cildi fihrist olarak neşredilen ve artık en muteber İslâmî kaynaklar arasında haklı bir itibar ve itimâda sahip bulunan **Hak Dini Kur'an Dili: Yeni Mealli Türkçe Tefsir**'deki izâhâta göre, bu âyet-i kerîmede kâs olunan mânalardan biri şudur:

"Bu yer yüzünde nice ümmetler gelmiş geçmiş; Hâtemü'-enbiyâ'nın meb'us olduğu siz insanlar, siz ümmet-i Muhammed, hepsinin halefi olmuş, yerlerine ikâme edilmiş bulunuyorsunuz. Allâh'ın bundan böyle yer yüzünde temellük ve tasarruf ve icrâ-yı ahkâm edecek olan me'murları, mes'ulleri sizsiniz" (c.III, s. 2116). Kezâ:

وهوالذى جعلكم خلائف فى الارض فمن كفر فعليه كفره

"O, sizi yer yüzünün halifeleri yapandır. Artık kim küfrederse küfrü kendi zararınadır" (Fâtur, 35. sûre, âyet: 39). Mezkûr Tefsir'de (c.V, s. 3997) izah edildiği üzere, Allah size, "hilâfet verip, bundan böyle" sizi "ahkâm-ı ilâhiyyenin icrâsına me'mur eyledi" mânâsına gelen bu âyet, "Ümmet-i Muhammed'e istikbâlin hükümetini vaad eden gayb haberlerindedir".

Yukarıdaki nass'lar, İslâm hilâfetinin en mühim menbalarındandır.

Bu nass'lar karşısında, Osmanlı neslinin son temsilcilerinden olan büyük edebiyat tarihçisi Ord. Prof. Dr. M. Fuad Köprülü (1890-1966)'nün; ilki 1940'da, ikinci ilâveli baskısı 1963'te Ankara'da neşredilen Prof. Dr. W. Bartold'dan tercüme **İslâm Medeniyeti Tarihi**'nin "İzahlar ve Düzeltmeler" kısmında (s. 140); Garblı müsteşriklere istinâden ortaya attığı "uzun zamandan beri Garb'İslâm memleketlerinde yapılan tedkikler, İslâm dininde Halifelik diye bir müessesenin mevcut olmadığını kat'î olarak meydana koymuştur" şeklindeki iddiâsını doğru kabul etmek mümkün değildir.

Zîra bir de: **و يجعلكم خلفاء الارض** (Neml, 62) âyeti vardır. "Sizi arzın halifeleri kılan mı?" demektir. Buradaki "arzın halifeleri", hem "yeryüzünde geçmişlerin yerlerine kalanlar", hem de "ahkâm-ı ilâhiyyenin icrâsına me'mur hilâfet sâhibleri, yani arzın hükümdarları" mânâsına gelmektedir. Kullanılan fiil gelecek zamanla ilgili olduğu için, bu cümle, mü'minlere daha İslâm'ın başlangıcında istikbâlin hilâfetini

vaad eden büyük bir müjdeyi ifâde eder. O zaman âyetin meâli şöyle olur: "Ve sizi arzun halifeleri yapacak olan mı hayırlı, yoksa onların şirk koştukları mı?".¹³

Bir diğer âyet-i kerîme: *و اذ قال ربك للملكة انى جاعل فى الارض خليفة* (Bakara, 30)dur. Meâli: "Hani Rabb'in meleklerle: 'Muhakkak Ben yeryüzünde (Benim emirlerimi tebliğ ve infâza me'mur) bir halife (bir insan, âdem) yaratacağım' demişti."¹⁴ Buradaki "halife"den maksad insandır. Halîfe, Allâh'ın halifesi değil, Hazret-i Peygamber (s.a.v.)in halifesidir.¹⁵

Kezâ: *ثم جعلناكم خلائف فى الارض من بعدهم لننظر كيف تعملون* (Yunus, 14):

"(Onlardan) sonra, arkalarından sizi yer yüzünde halifeler [onların yerine geçen insanlar] yaptık, bakalım nasıl hareket edeceksiniz diye", meâlinde de âyet-i celîle bulunmaktadır.

Bu îzahlar, "halife"nin, Kur'ân-ı Kerîm'de nasıl zikredildiğini göstermeye kâfîdir. Binâenaleyh o, devlet reîsi, vekîl ve halife demektir.

İstilahda halife, İslâm devlet başkanının adıdır. Zira İslâm dîni, devlet teşkilâtında evvelâ bir halifenin, yani bir devlet reîsinin seçilmesini emreder.¹⁶ Onun için Hazret-i Peygamber (s.a.v.)'in vefatından sonra devletin başına geçerek, İslâmî hükümlere göre devlet ve millet işlerine riyâset eden hükümdarlara halife denmiştir.

İslâm târihinde devlet reîsine, halife'den başka, imâm, imâmü'l-müslimîn, halîfetü Rasûlî'l-lâh, emîr, emîru'l-mü'minîn gibi isimler de verilmiştir. Bunlardan en çok kullanılanı halife'dir.¹⁷ Kelâm ve fıkıh ulemâsı, halifenin salâhiyet ve

13 Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, İstanbul 1936, s. 3694-95.

14 Mealler, (Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, 3 cild, İstanbul 1984) başlıklı, en çok rağbet gören tercümedendir.

15 Muhammed Faruk en-Nebhan, *İslâm Anayasa ve İdare Hukukunun Genel Esasları*, terc. Servet Armağan, İstanbul 1980, s. 381. Büyük âlim Elmalılı Hamdi Yazır (1877-1942), bu âyet-i kerîmeyi, *Tefsîr*'inde şöyle tercüme ve tefsîr eder: "Yâ Muhammed, ey Adem oğlu, zikir olunan nimetleri unutmaya ve o vakti da unutma ki, insanlar yeryüzünde zuhûr etmeden evvel Rabbin irâde-i ezeliyyesini izhâr ve kudret-i lâyezâliyyesini ibrâz ederek meleklerle: Ben mutlakâ yer yüzünde bir halife yapacağım, bir halife tâyin edeceğim, demişti ki, meâli: Kendi irâdemden, kudret ve sıfatımdan ona bazı salâhiyetler vereceğim; o bana izâfeten, bana niyâbeten mahlûkâtın üzerinde bir takım tasarrufâta sâhib olacak; benim nâmuma ahkâmımı icrâ ve tenfiz eyleyecek; o bu hususta asîl olmayacak; kendi zâtı ve şahsî nâmına bilasâle icrâ-yı ahkâm edecek değil, ancak benim bir nâibim, bir kalfam olacak; irâdesiyle benim irâdelerimi, benim emirlerimi, benim kanunlarımı tatbîka me'mur bulunacak; sonra onun arkasından gelenler ve ona halef olarak aynı vazîfeyi icrâ edecek olanlar bulunacak" (*Hak Dini Kur'an Dili*, I, İstanbul 1935, s. 299). Noktalama işaretlerinden bazıları tarafımızdan ilâve edilmiştir.

16 Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tercîd-i Sarîh Tercemesi*, IX, İstanbul 1948, s. 221; el-Mâverîdî, *el-Ahkâu's-Sultânîyye*, s. 19.

17 Yaşar Kutluay, *Tarihde ve Günümüzde İslâm Mezhepleri*, Konya 1968, s. 27; Bernard Lewis, "Politics and War", s. 159 (Türkçesi: Cemil Meriç, *Batıyı Büyüleyen İslâm*, İstanbul 1983, s. 126). Halife ünvanı, hem kalfa mânâsında, hem de Osmanlı devlet dâireleri ve ka-

mes'ûliyetlerini anlatırken ona daha ziyâde "imâm" demeyi tercih ederler. Resmî, siyâsî ve askerî yazılarda ise, devlet reîsine umûmiyetle, "emîru'l-mü'minîn" denir. Bu yazılarda "halîfe" ünvanı da çok kullanılır ve bunu da ekseriyâ târihçiler tercih ederler.¹⁸

Bilindiği gibi İslâmiyet, dîn ve dünyâ, ilim ve siyâset işlerini şahsında toplayan ilâhî bir dindir. Yaradan'ın, mahlûkatın saâdeti için, vahiy yolu ile ve Son Peygamber vasıtasıyla yolladığı, itikad, ibadet, ahlâk ve muâmelâta dâir olan bir hayat nizâmıdır. Esasları, Kur'ân ve Sünnet'de etraflıca beyân edilmiş, târih boyunca da yaşanmıştır.

Hz. Peygamber (s.a.v), sadece şer'î'atı vaz' ve tebliğ etmekle kalmamış, aynı zamanda, şer'î kanûnların tatbîk ve icrâsını da deruhde etmiştir. Milletın işlerine ve ümmetin idâresine riyâset etmiştir. Etrâfa vâfîler ve kadılar tâyin edip göndermiştir. Harb ve cihâd ederken başkumandanlık vazîfesini bizzat ve bilfiil ifâ etmiştir. Bu işe, Müslümanlar üzerinde "umûmî tasarruf" dur ve İslâmiyetin siyâsî tarafını teşkil eder. Buna, "nübüvvet" üzerine müretteb "imâmet" deniliyor ki, zamânımız örf ve istilâhınca hükûmet tâbirinden kasd olunan mânâdan başka birşey değildir.¹⁹

İşte zikredilen bu siyâset, dîn ve hükûmet işlerinde, Hz. Peygamber (s.a.v)'e halîfe olan zâta, **İmâm** veyâ **Halîfe**, hâiz olduğu sıfat ve makâma da **İmâmet** veya **Hilâfet** adı verilmiştir.²⁰

Hilâfet lügatte, vekillik, halîfelik, sultanlık, imamlık ve emîrlik mânâlarına gelir.²¹ **Halîfe** kelimesinin mastarıdır.

Namazda cemâate imamlık yapmak mânâsındaki imâmetden ayırd etmek için, Hilâfet'e **İmâmet-i Kübrâ** da denir. Umûmiyetle sünnîler **Hilâfet**, şî'iler de **İmâmet** tâbirini tercih ederler.²² Çünkü, önder mânâsına olan **imâm** kelimesi, aynı zamanda devlet başkanı demektir.

lemlerinde çalışanlar hakkında da kullanılırdı (tafsîlât için bk.: Ziya Karamursal, *Osmanlı Devletinin kuruluşundan ondokuzuncu asrın yarısına kadar Mâlî Târîhi bir bakış*, İstanbul 1935, (Türk Tarihinin Ana Hatları, seri III, No: 11), s. 138; M. Zeki Paşalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1971, s. 709-710). Kezâ tasavvufda da mürsidin vekîli olarak "halîfe" tabiri kullanılır (Pakalın, I, s. 709); Bektâşilikde ise "baba" ile "dedebaba" arasında olan bir ünvândır (J.D. Norton, "Bektashism in Turkey", eser: Ahmed al-Shahi ve D. MacEoin, *Islam in the Modern World*, Londra 1983, s. 74).

18 B. Lewis, "Politics and War", s. 159 (Türkçesi: C. Meriç, s. 126).

19 M. Seyyid, *Usûl-i Fıkah, I: Medhal*, s. 108; aynı müel. *Hilâfet ve Hâkimiyyet-i Millîyye*, (târihsiz), s. 7-8.

20 M. Seyyid, *Usûl-i Fıkah*, s. 108; aynı müel., *Hilâfet ve Hâkimiyyet-i Millîyye*, s. 8. Kezâ bk. İbn Haldun, *Mukaddime*, I, terc. S. Uludağ, s. 545-46.

21 A. Âsum, *Tercemetü'l-Kâmûs*, III, s. 575; *el-Mu'cemu'l-Vasit*, s. 251; Atay Kardeşler, *Arapça-Türkçe Büyük Lügat*, I-II, s. 487; Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili Yeni Meali Türkçe Tefsir*, I, s. 300.

22 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, s. 543, n. 15.

İstilahta Hilâfet, İslâm dîninin korunması ve dünyânın İslâmî hükümlerle idâre edilmesi için, şerî'at sahibi olan Son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)'e niyâbet ve vekâlet etmek demektir.²³

Halk arasındaki, "Halife, Peygamber vekilidir; Peygamber'in postunda oturur" gibi sözlerin mânâsı budur. Yoksa, "vaz'-ı şerî'atte vekili ve halefi" demek değildir. Öyle olursa, Halife'nin Peygamber olması lâzım gelirdi ki, bu hiçbir kimsenin hatırından bile geçmemiştir.²⁴

Bu izahlardan anlaşıldığı üzere Halife, İslâm hükümet ve milletinin reisidir. Hâiz olduğu tasarruf ve velâyet hakkı, avâm ve havas bütün mü'minlere ve milletin bütün işlerine şâmilir. Bununla berâber bu aîme velâyeti, papa'nın velâyeti gibi dîni ve rûhânî olmayıp, bir hükümdârınki gibi idâri ve siyâsîdir.²⁵ Çünkü Müslümanların nazarında ve İslâm'da halife, ne papa gibi ma'sûm ve ne de ilâhî bir kanûn vaz'ına salâhiyâtdardır. O, yaptığından gayr-ı mes'ûl olmadığı gibi, halkın vicdânı ve itikâdi üzerinde herhangi bir tasarrufa da kâdir değildir.²⁶

Adına halife, emîru'l-mü'minin, imâm, melik ne denirse densin, İslâm'da bir devlet başkanı nasbı Müslümanlara farz mıdır? Farz ve zarûrî ise bunun delili nakil mi, akıl mı, icma' mı, yoksa hepsi midir? Bu husus akâid ve ahkâm kitaplarında etraflıca tetkik edilmiş ve bir neticeye varılmıştır.²⁷ Şöyle ki:

İmâm nasbetmek zarûrîdir. Şer'an bunun vâcib olduğu, Sahâbe ve Tâbi'in'in icmâ'ı ile mâlum olmuştur. Rasûlullâh (s.a.v.)'in ashâbı, O'nun vefâtından sonra hemen Hz. Ebûbekir'e bey'at etmişler ve işlerini görüp gözetme salâhiyetini ona teslim etmişlerdi. Ondan sonraki bütün asırlarda da durum bu olmuş ve hiçbir çağda halk başıboş ve kargaşa içinde bırakılmamıştır. Bu husus, imâm nasbetmenin zarûretine ve vücûbuna delâlet eden bir icmâ' ve ittifak olarak yerleşmiştir.²⁸

Bütün Ehl-i Sünnet, Mürcie, Şi'a ve Havâric zümreleri hilâfetin vücûbu, Rasûlullâh (s.a.v.)'in getirdiği esaslara göre ümmeti idâre eden bir imâma (devlet başkanına) itâatin vâcib bulunduğu husûsunda ittifâk etmişlerdir. Hâriciler'den sâdece "Necedât" isimli bir kol, "Müslümanların kendi aralarında dîni esaslara ve hukûka riâyet etmeğe mecbur oldukları bir başkana lüzum olmadığı" görüşünü ileri

23 Aynı eser, s. 543; A. el-Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelâm*, s. 360-61, n. 6.

24 M. Seyyid, *Usûl-i Fıkah*, 108; aynı müel., *Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliyye*, s. 8.

25 M. Seyyid, *Usûl-i Fıkah, I: Medhal*, s. 108-109; aynı müel., *Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliyye*, s. 8-9.

26 Hoca Şükrü, *Hilâfet-i İslâmiyye ve Büyük Millet Meclisi*, Ankara 1339, s. 21; krş. H. Hulki, İlyas Sâmî, Hoca Râsîh, *Hâkimiyet-i Milliyye ve Hilâfet-i İslâmiyye*, Ankara 1341, s. 9; M. Seyyid, *Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliyye*, s. 9.

27 Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, İstanbul 1982, s. 86.

28 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, terc. S. Uludağ, İstanbul 1982, s. 546.

sürmüştür.²⁹ Bu son görüşü, zamânımızda tekrar ele alıp te'vid eden, Mısırlı kadı Ali Abdürrâzık (1888-?) olmuştur.³⁰

Halbuki "Allah'a, Rasûlü'ne ve ülü'l-emr'e itâat" âyet-i kerîmesi ile³¹ yukarıda zikir edilen Hilâfet'le alâkalı diğer âyet-i celîleler ve başkanlara itâat hakkındaki Hadis-i şerîfler³² açıkça bunun lüzumlu olduğunu ifade etmektedir. Diğer taraftan Allah hiçbir kulunu, gücünün yetmiyeceği bir şey ile mükellef tutmaz. Kullarından yapılmasını istediği birçok ahkâm vardır ki, hiçbir kimse bunları tek başına ifâ edemez. Meselâ: Zulmü önlemek, düşmanlarla savaşmak, ihkâk-ı hak, tecziye ve adâlet tevzi etmek bunlar arasındadır. İşte bunlar, cemâat nâmına, onları temsil eden bir başkan tarafından ifâ edilebilirler.³³

İslâm târihinde Hilâfet veyâ İmâmet mes'eleleri şeklinde meşhur olan bu mevzu, Hz. Peygamber (s.a.v)'in vefâtından sonra İslâm Devleti'nin başına kimin geçirileceği mes'elesiyile berâber ortaya çıkmıştır.³⁴ Sonra, İslâm'da zuhûr eden ilk büyük ihtilâfın sebebi olmuş ve İmâmet da'vâsı, Hulefâ-i Râşidîn devrinde amelî bir ictihâd mes'eleleri iken bilâhare i'tikâdî mes'eleler arasına da girip muhtelif i'tikâdî mezheplerin doğmasına yol açmıştır.³⁵ Ancak bu ihtilâflar, mîlâdî VII-XVI. asırlar arasında dünyânın tek büyük ve rakıbsız medeniyeti olan İslâm Medeniyeti'nin³⁶ doğup dünyâya hükmedişine bir mâni teşkil etmemiştir.

Hilâfet teşkilâtı, İslâm devlet teşkilâtından ibârettir.³⁷ Bu teşkilât sadece İslâm'a

-
- 29 H. Karaman, *İslâm Hukuku*, I, s. 86-87; kezâ bk.: İbn Haldun, *Mukaddime*, I, s. 548; M. Seyyid, *Usûl-i Fıkıh, I: Mukaddime*, s. 117.
- 30 H. Karaman, *İslâm Hukuku*, I, s. 82, 86-7. Ali Abdürrâzık için kezâ bk.: D. Sourdel, "Khalifa", mad. E², IV, s. 947. Kadı Ali Abdürrâzık, *el-İslâm ve Usûlü'l-Hükûm* (Türkçe terc.: Ömer Rıza Doğrul, *İslâmiyet ve Hükûmet*, İstanbul 1927) başlıklı risâlesini yazarak görüşlerini açıklamıştır. Bunun üzerine kendisine, biri Ezher Rektörü M. el-İdrî el-Huseyn, diğeri de Mısır sâbık müftüsü M. Bahî el-Mutî tarafından olmak üzere iki reddiye yazılmıştır. Birincisi, *Nakzu Kitâbi'l-İslâm ve Usûl el-Hükûm*, Kâhire 1345; diğeri de *Hakikatü'l-İslâm ve Usûlü'l-Hükûm*, Kâhire 1344 başlığını taşımaktadır (H. Karaman, a.g.e., I, s. 82, n. 16). bir yenisi de Kâhire Üniversitesi profesörlerinden Dr. Muhammed Ziyâü'd-dîn er-Reyis tarafından yazılmıştır: *el-İslâm ve'l-Hilâfe fi'l-'Asri'l-Hadis: Nakdu Kitâbi'l-İslâm ve Usûlü'l-Hükûm*, Kâhire [1972].
- 31 Kur'ân-ı Kerîm, *en-Nisâ*, (4. sûre), âyet: 59.
- 32 Lutfî Paşa, bunlardan bazılarını, aşağıda tanıtılacak olan risâlesine derc etmiştir.
- 33 H. Karaman, *İslâm Hukuku*, I, s. 86-87, akâid ve ahkâm kitaplarında İslâm ulemâsının bu hususta serd ettikleri görüşleri hulâsa etmektedir.
- 34 Yaşar Kutluay, *Tarihde ve Günümüzde İslâm Mezhepleri*, Konya 1968, 27.
- 35 Mübahât Türker, *Üç Tehâfüt Bakımından Felsefe ve Din Münasebeti*, Ankara 1956, s. 16; Y. Kutluay, *İslâm Mezhepleri*, s. 63. Kezâ bk.: Avni İlhan, "İmâmet Nazariyesinde Seçim ve Nass Münakaşası", *Dokuz Eyl. Üni. İlahiyât Fakültesi Dergisi*, I (İzmir 1983), s. 137-38.
- 36 N. Sami Banarlı, *Kitaplar ve Portreler*, İstanbul 1985, s. 320.
- 37 Ziyâ Gökâlb, *Makaleler*, VIII, haz. F.R. Tuncor, Ankara 1981, s. 61.

mahsüstür. Dînî ve dünyevî hâkimiyeti bir arada bulundurup ahkâm-i dînîyeyi tatbîk ettiğinden, kayserlerin, imparatorların ve kistrâların idâre ve hâkimiyetlerinden ayrılır. Onlar gibi, yalnız dünyevî nizâma tâbi olmaz.³⁸

Hilâfet ve hükûmet teşkilâtından maksad ve gâye, İslâm devletini ve **İlâhî Kelâmı** yüceltip yükseltmek, Müslümanları İslâm'ın istediği gibi yaşatıp onların huzûr ve sâdetini temin etmektir.³⁹

Halife'nin vazîfesi; hukûkî, cezâî, içtimâî ve diğer hükümlerden müteşekkil şer'î ahkâmın icrâsı ile İslâm dîninin muhâfazası, halkın işlerinin tedvîri ve lüzûmunda düşmanla muhârebe etmekten ibârettir.⁴⁰

İmâm el-Mâverdî bu vazifeleri, aralarında: 1) dîni koruma ve kollama, 2) dînî hükümleri tatbîk, 3) can ve mal emniyetini temin, 4) Allâh'ın koyduğu yasakları tatbîk ve değiştirilmelerine mâni olmak, 6) İslâmiyetin bütün dînlere karşı üstün olduğunu isbât etmek ve Allâh'ın hakkını ayakta tutmak, 7) zulüm ve baskı yapmadan zekât ve vergileri toplamak, 8) halkın işleriyle yakînen ve bizzat meşgul olmak gibi hususlar da dâhil olmak üzere on madde halinde îzah eder.⁴¹

Halîfede aranılan vasıflar ve şartlar dörttür: **İlim, adâlet, kifâyet ve duygu organlarının ve uzuvlarının re'ye ve amele** (düşünmeye ve serbestçe hareket etmeye) te'sir eden hususlardan **sâlim olması**. Beşincisi olan, "neseb itibariyle Kureyş'den olma" şartında ise ihtilâf edilmiştir.⁴²

Bu ihtilâfa sebep, "**İmamlar Kureyşdendir**" hadîsidir.⁴³ Bu hadîs ise **haber-i**

38 Corci Zeydân, *Medeniyet-i İslâmiyye Tarihi*, I, Dersâdet 1327, s. 102.

39 M. Seyyid, *Usûl-i Fıkah*, I, s. 148.

40 Küçük Hamdi (Elmalılı Hamdi Yazır), "İslâmiyet ve Hilâfet ve Meşihat-i İslâmiyye", *Beyânü'l-Hak*, I:22 (8 Safer 1337), s. 512-13; Hakkı, "Hilâfet-i İslâmiyye", *Sirât-ı Müstakîm*, III:56 (15 Ramazan 1327), s. 49.

41 *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 19-20.

42 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, terc. S. Uludağ, s. 552. Kezâ bk.: el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, s. 6. Bunlara, *Müslüman, hür, erkek ve bülâğ çağına ermiş olmak* gibi vasıfları da ilâve ederler: Abdullâtîf el-Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelâm fî Akâ'id-i Ehl-i İslâm*, s. 366, n. 7; İbnü'r-Rahmî Ali Tayyâr, "İslâm'da İmâmet-i Kübrâ ve Osmanoğulları", *Beyânü'l-Hak*, V:109 (8 Cemâziyelevvel 1329), s. 2009-2010.

43 Hadîs'in metni için bk: Ahmed ibn Hanbel (164-241/780-855), *Müsned*, (6 cild, 5. baskı, neşir: m. Nâsiruddîn el-Albânî, Beyrut 1405/1985), III, s. 129, 183; IV, s. 421; Muhammed ibn İsmâil el-Buhârî, (194-256/810-870), *Sahîhu'l-Buhârî* (4 kitab halinde 8 cild, İstanbul 1315, yeni baskı, Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, [1979])'sinde "Kitâbu'l-Ahkâm" kısmının "Emirler kureyşdendir" bâbında Hz. Muâviye'nin Rasûlullah (SAV)den şu mealde bir hadîs rivayet ettiği yazılıdır: "Şu hilâfet işi Kureyş'te bulunacaktır. Onlar dînî vâcibelerini îfâ ve adâlet icrâ etikleri müddetçe, onlara hiçbir kimse düşmanlık edemeyecektir...3 (c.8, s. 105). *Buhârî*'yi Türkçe'ye tercüme eden Mehmed Sofuoğlu (1923-1987), burada, "Hilâfet'te Kureyş'li olmanın şart kılınmasındaki Hikmet ve Sâkit olmasının keyfiyeti" başlığı altında ve çerçeve içinde, Kureyş'ten olmayanların da halîfe olabileceklerini îzah etmiştir. bk.: *Sahih-i Buhârî ve Tercümesi*, c.15, İstanbul 1989, s. 6900-92;

vâhid'dir.⁴⁴ Hazret-i Peygamber (s.a.v)'in bunu ne maksadla beyân buyurduğu m'alum değildir.⁴⁵ Fakat, bizzat O'nun hayatta iken yaptığı tâyinler bunun mecbûrî olmadığını göstermektedir. Zirâ, târihen sâbittir ki, Hz. Peygamber (s.a.v), Medîne'ye hicretinden ve orada ilk İslâm devletini kurmasından sonra, hacc gibi barışçı, devlet arazisini müdâfaa gibi askerî maksadlarla Medîne'den ayrılmak mecbûriyetinde kaldığı zaman, her seferinde yerine bir vekil bırakmıştır. Hükümet işlerini yürütmek üzere bırakılan bu vekillerin sayısı 27'yi bulmuştur. Halife denilen bu vekillerin 15'i Kureyş Kabîlesinden, diğerleri Medîneli ve Kinâneliydi. Hattâ birî de âmâ idi.⁴⁶

Bu hadîs'in ilk defa, Hz. Ebûbekir'in halife seçilmesine takaddüm eden müzâkerelerde zikredildiği belirtilmiştir. Şöyle ki:

Hazret-i Peygamber (s.a.v)'in vefâtını müteâkib, yerine geçecek halifeyi tâyin için Medîneli Müslümanlar (Ensâr) kendi aralarında Sakîfetü Benî Sâ'ide'de (Benî Sâ'ide'nin Evinde) toplandılar. İçlerinden Sa'd İbn 'Ubâde'yi halife seçmek üzere iken, Muhâcir Müslümanlar, başta Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, toplantı yerine geldiler. Hz. Ebû Bekir, Muhâcirlerin fazîletlerini anlatarak emîrliğe (hilâfete) onların daha lâyük olduklarını söyledi. Ve sözlerini şöyle tamamladı: "Emâret bahsinde Arap kabîleleri ancak Kureyş'i bilir. Başkasının emâretini kabûl etmez. Zira Kureyş kavmi, haseb ve nesebece Arab'ın fazîletlisidir."⁴⁷ Hz. Ömer de onu te'yîd ettikten sonra

Celâlüddîn A. b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, neşir: M. Muhyiddîn Abdülhamîd (tarihsiz), s. 8-9. Kezâ bk. A. el-Munâvî, *Feyzu'l-Kadîr: Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr*, III, Mısır 1938, . 508-509. Aşağıda 54 numaralı dipnota da bakınız.

- 44 Taftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi: Şerhu'l-Akâid*, hazırlayan: Süleyman Uludağ, ikinci baskı, İstanbul, 1982, s. 329; Abdullâûf el-Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelâm fî Akâ'id Ehl-i İslâm*, s. 367. *Haber-i vâhid*, bir kişi tarafından rivâyet edilen veya mütevâtîr olmayan hadîs demektir (Talât Koçyiğit, *Hadîs İstılahları*, Ankara 1985, s. 24-27). Hâriciler ve bazı Mu'tezile âlimleri, bu yüzden Halifenin, Kureyş Kabîlesine mensub olmasının şart olmadığı görüşündedir. "İmamlar Kureyş'dendir" hadîsini, âhad hadislerdendir diyerek reddetmektedirler. Tafsilat için bk.: Abdülkâdir Udeh, *İslâm ve Siyâsî Durumumuz*, terc. Beşir Eryarsoy, 3. baskı, Pınar yayınları, İstanbul 1989, s. 138-139; burada, Halifenin Kureyş'den olması lâzım geldiği şartının leh ve aleyhindeki bütün rivâyet ve deliller de bir araya getirilmiştir (s. 137-143).
- 45 Muhammed Hamidullah, *Introduction to Islam*, Lahore 1967, s. 98 (Türkçe terc.: Kemal Kuşçu, *İslâma Giriş*, 5. baskı, Ankara, Nur Yayınları, s. 156, paragraf, No: 274).
- 46 Aynı eser, *göst. yer*; aynı müel., *İslâmın Hukuk İlmine Yardımları: (Makaleler Külliyyatı)*, derleyen: Salih Tuğ, İstanbul 1962, s. 141-144, Hz. Peygamber (s.a.v)'in hangi tarihte niçin Medîne'den ayrıldığını ve yerine hangi kabîleden kimi idâreci bıraktığını gösteren bir liste vermektedir; Mehmed Said Hatiboğlu, "İslâm'da İlk Siyâsî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşîliği", Ank. Üni. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXIII (1978), s. 146-49. Hz. Peygamber (s.a.v)'in Medîne'de bıraktığı halîfeleri ile Medîne dışında vazîfeli memurları hakkında misâller vermektedir.
- 47 Ahmed Cevdet (Paşa), *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ*, III, s. 351-355. Kezâ bk.: A. Guillaume, *The Life of Muhammed: A translation of Ibn İshâq's Sirat Rasûl Allah*, 3. baskı, Oxford Unversity Press, London-Karachi, s. 686; İbn Hişâm, *es-Siyretü'n-Nebeviyye*, IV,

Ensâr'a hitâben: "Rasûl-i Ekrem, hasta iken sizi bize vasiyet etti. Eğer ümerâdan olacak olaydınız bizi size vasiyet ederdi" dedi.⁴⁸ Ensâr'ın diyecek bir sözü kalmayınca içlerinden Hubâb İbn Münzir kalktı: "Bizden bir emîr, sizden de bir emîr olsun" dedi.⁴⁹ Ensâr'dan bir diğer sahâbe: "Ey Muhâcîrler! Hz. Peygamber, ne zaman bir âmil (vâli, idâreci) tâyin ettiyse, aramızdan birini ona arkadaş yapmıştı. Onun için biz Hilâfet'in (iktidârın) iki kişi tarafından paylaşılması fikrindeyiz" diyerek bunu biraz daha ileri götürmüş ve açıklamış oldu.⁵⁰

Bunun üzerine Hz. Ömer: "İki emîr cem' olmaz ve Peygamber hangi kabileden ise halife de o kabileden olmadıkça, vallâhî Arab kaymî kabul ve itâat etmez" diye müdâhale etti.⁵¹ Müteâkiben, Hz. Ebû Bekir'e bey'at edip bu münâkaşalara son verdi.

İşte, rivâyete göre, müzâkerelerin devâm ettiği bir sırada Ensâr'dan bir zât veya Hz. Ebû Bekir: "İmâmlar Kureyşdendir" hadîsini nakletmiştir.⁵² Fakat bu rivâyet, aşağıda görüleceği gibi, zayıftır.

Kelâm ulemâsının kanâatlerinin aksine, Hz. Ebû Bekir'in, Bey'at günü bu hadîs ile ihticâc ettiği sâbit değildir.⁵³ Kezâ, son araştırmalar, Sakife toplantısında, Hz.

Mısır 1936, s. 306-311 (Türkçe terc.: Hasan Ege, *İslâm Tarihi: Sîret-i İbn Hişâm Tercemesi*, IV, İstanbul 1985, Kahraman Yayınları, s. 412-418.

48 A. Cevdet, *Kıyas-ı Enbiyâ*, III, s. 355.

49 İbn Hişâm, *es-Siyretü'ün-Nebeviyye*, IV, s. 310 (tercemesi: H. Ege, IV, s. 416); İbn Kuteybe ed-Dîneverî, *el-İmâmetü ve's-Siyâse*, I, s. 15; el-İmâm Ebi'l-Hasan el-Eş'ârî (ö. 324/936), *Küâbu Makâlati'l-İslâmiyyîn*, neşr: H. Ritter, 3. baskı, Wiesbaden, 1400/1980, s. 2; A. Cevdet, *Kıyas-ı Enbiyâ*, III, s. 355.

50 M. Hamîdullah, *Introduction to Islam*, s. 98, n.1 (tercemesi: K. Kuşçu, *İslâma Giriş*, s. 156-57, n.1.).

51 A. Cevdet, *Kıyas-ı Enbiyâ*, III, s. 355. Kezâ bk.: İbn Kuteybe, *el-İmâmetü ve's-Siyâse*, I, s. 15.

52 el-Vâkıdî (130-207/748-822)'ye göre Ensâr'dan biri, İbn İshâk (85-151/704-768'a göre de Hz. Ebû Bekir rivâyet etmiştir (Muhammed Hamîdullah, "Constitutional Problems in Early Islam", İst. Üni., *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, V: 1-4 (1973), s. 26). Fakat, İbn İshâk'da böyle bir rivâyet yoktur (bk.: A. Guillaume, *The Life of Muhammed: A translation of Ibn İshaq's Sirat Rasûl Allah*, s. 686; İbn Hişâm, *es-Sîre*, IV, s. 308-311; tercemesi, IV, s. 416-418). Ancak daha muahhar devirde yaşamış olan Taberî (224-310/839-922)'de vardır (bk.: *Târîh-i Taberî-yi Kebîr Tercemesi*, III, İstanbul 1328, s. 3). Diğer bir rivâyette ise, Ensâr'dan olan Sa'd İbn Nu'mân ibn Ka'b ibn Hazrec'in oğlu Beşîr şöyle demiştir: "Ey nâs! Muhammed, Kureyş'dendir. Kendi kavmi O'nun hilâfetine chakk ve evlâdır" (A. Cevdet, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârîh-i Hulefâ*, III, s. 356).

53 Kureyşlîliği Hilâfet'in şartlarından biri olarak ileri sürenler, delil olmak üzere bu hadîs'i göstermişlerdir. Osmanlı Hilâfeti'ni müdâfaa eden, Meşihat-i İslâmiyye Vekîli ve Hanefî âlimi ez-Zâhid el-Kevserî (1879-1952) buna cevâben şöyle demiştir: "Kelâm âlimleri arasında her ne kadar bu hikâye iştihâr bulmuşsa da, Ebû Bekir'in, Bey'at günü bu hadîs ile ihticâc ettiği sâbit değildir (Abdulkâhir Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Firak*, Mısır 1367/1948, s. 15, n.4'den naklen: M.S. Hatiboğlu, "İslâm'da İlk Siyâsî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşlîliği", s. 150, n. 175.) Zaten Hadîs'in devâmî ile alınca hem mânâ farklı oluyor, yâni

Peygamber (s.a.v)'e halife olacak biri araştırılırken, Ensâr ve Muhâcirin'den hiçbir sahâbînin, halife seçimi ve hilâfetle ilgili hiçbir hadîs rivâyet etmediğini ortaya koymuştur.⁵⁴ Bu tedkiklere göre, Hz. Peygamber (s.a.v)'in vefâtından sonra O'na kimin halife olup devlet başkanlığına getirileceğine dâir Kur'ân ve Hadîs'den delîl arandığı ve buna şiddetle ihtiyaç duyulduğu bir sırada, İslâm'ın bu iki kaynağında açık bir

Hilâfet sadece Kureys'e tahsis edilmemiş oluyor; hem de onun *Sakîfe* gününde hangi sebepten dolayı zikredilmiş olabileceği ortaya çıkmış bulunuyor. Tam metin şöyledir:

الأئمة من قريش ما حكموا فعدلوا و وعدوا فوفوا و استرحموا فرحموا

"Devlet reisleri (İmamlar) adâletle hükmettikleri takdirde Kureys'tendir; onlar anlaşma yaptıklarında gereğini yerine getirirler, yardımları istediği zaman esirgemezler." (Süyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s. 8-9. Bu tercüme için bk.: Bekir Topaloğlu, *Maturidiyye Akaidi*, Ankara 1980, s. 126, n. 56).

Bu hadîsi, Beyhâkî *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sında (8/144); Ebû Dâvud el-Teyâlisî de *el-Müsned*'inde (s. 248), Enes b. Mâlik'den rivâyet etmişlerdir. ez-Zâhid el-Kevserî, *Ihkâku'l-Hakk* isimli eserinde şöyle demektedir: "İmdi, hadîs sahîh olsaydı, Hz. Ebû Bekir (r.a.), (halife tâyininin münâkaşa edildiği) *Sakîfe* gününde mutlakâ onunla dâvâsını isbât ederdi. Çünkü o gün, münâkaşa konusu edilen meselede bu hadîs apaçık bir delîl teşkil ederdi. Hadîs tenkîdi ile meşgul olan birçok âlim, Ashâb'dan hiçbir kimsenin, münâkaşa konusu ettikleri Hilâfet mevzuunda bu hadîsi delîl olarak ileri sürmeyişi, bu hadîs'in *sahîh olmaya* çağının âlâmetlerinden biri kabul ederler. Salâhaddîn el-Alâî (v.761/1359) de, *Telkîhu'l-Fuhûm bi Tenkîhi Syağı'l-'Ulûm* adlı eserinde, bazı *kelâm* âlimlerinin iddîasına rağmen, Hz. Ebû Bekir'in bu hadîs ile ihticâc ettiğinin sâbit olmadığını zikretmiştir." (B. Topaloğlu, *a.g.e.*, s. 126, n. 56).

Kevserî, mezkûr eserinde, îzâhâtına şunları da ilâve ediyor:

"İbn Hacer (773-852/1371-1448)'in hadîsi, الأئمة من قريش lâfızıyla Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ine atfen Ebû Bekir ve Ebû Hureyre (r.a.)'ya nisbet edişine gelince, "bu apaçık bir hatâdir. Çünkü hadîs, bu lâfızlarla Ebû Bekir ve Ebû Hureyre'den rivâyet edilen hadîsler arasında yer almadığı gibi, *Sahîhayn*'de de (*müsned* olarak) mevcud değildir" (B. Topaloğlu, *göst. yer*).

- 54 M.S. Hatiboğlu, "İslâm'da... Hilâfetin Kureysliği", s. 160; Ethem Ruhi Fiğlalı, "Sakîfe" olayı veya Hz. Ebû Bekir'in Halife Seçimi", *İslâm Medeniyeti*, V: 3 (Mart 1982), s. 24. Hz. Ebûbekir (RA) bu toplantıdaki konuşmasında, Halifenin Kurcys'den olması lâzım geldiği hususunda herhangi bir hadîs metnini delil göstermemiş, sâdece Muhâcirlerin Ensâr'dan daha üstün olduklarına ve Kureys'in insanlar arasındaki itibarının İslâm'dan evvel de sonra da büyük olduğuna işaret ederek, "*Arablar ancak Kureys'e boyun eğerler*" demiştir. Lâkin, yukarıda 43 numaralı dipnotta işaret edilen Hz. Muâviye (RA)'nin rivâyet ettiği hadîs başka bir mâna ifade etmektedir. O da, Halife'nin Kureys'den olacağı hususudur. Fakat bu hadîs ve âyetler, Halifelîğin mutlaka Kureys'e âid olduğuna ve Kureys'den olmayanların Halifelîğinin, peygamber halifelîği olamayacağını kat'î olarak ifâde etmez. "*Başınıza, burnu kesik siyah bir köle dahi getirilse, Sizi Allah'ın Kitâb'ının hükümlerine göre idâre ettikçe onu dinleyin ve ona itaat edin*" Hadis-i şerîfi ve aynı mealdaki diğerleri, Kureys'edn olmayanların da mutlaka halife olabileceklerini gösterir. Tafsîlât için bk.: Muhammed Ebû Zehra, *İslâm'da Siyâsi ve İtikadî Mezhepler Târîhi*, terc. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, Hisar Yayınevi, İstanbul 1983, s. 96-98, Kureys Kabilesine mensub olmayanların da İslâm ümmetini Halifesi olabilecekleri İslâmî kaynaklara istinâd ederek tedkik edilmiştir. Yukarıdakilere ilâveten bunlar arasında olanlar: Abdülkâdir 'Ude, *İslâm ve Siyâsî Durumumuz*, s. 137-143; M. Beşir Eryaysoy, *İslâm Devlet Yapısı*, 2. baskı, İşaret Yayınları, İstanbul 1988, b. 177-183; M.Sofuoğlu, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, c. 15, s. 6990-92; Mehmed Ziyâ, *Hilâfet-i İslâmîyye ve Âl-i 'Osmân*, terc. Süleyman Tevfik, 'Adl Matbaası, 1338/1922, s. 11-15. Kezâ bk.: İbn Haldun, *Mukaddime*, I, (terc. S. Uludağ), s. 554-555.

hükümün bulunamaması, Ensâr ve Muhâcirin'in, halife tâyîni mevzuunda Rasûl-i Ekrem (s.a.v.)'den hiçbir hadîs duymadıklarına delâlet eder. Şu halde, "İmamlar Kureys'den olur" hükmü, bir hadîs değil, belki kabîle asabiyeti ve kavmiyetçilik gayretiyle söylenmiş bir sözdür.⁵⁵

Nitekim Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesini ve ona takaddüm eden müzâkereleri, İbn İshâk (85-151/704-768), Abdurrezzâk İbn Himmâm (126-211/743-826), Ahmed İbn Hanbel (164-241/780-855), Buhârî (194-256/810-870) ve Taberî (224-310/839-922) gibi ilk müelliflerin eserlerine istinâden kaydettikten sonra bunları madde madde ifâde eden Prof. Dr. M. Hatiboğlu, şu tesbitte bulunur: 1) Hz. Peygamber'in siyâsî halefini seçme işine ilk teşebbüs, Medîne'li Ensâr'dan gelmiştir. 2) Pekçok İslâm âliminin kanâatinin aksine, taraflardan hiçbirisi, Halifenin Kureysli olmasını emredici hiçbir hadîs veya Peygamber tâlîmâtı öne sürmüş değildir. Tekrarlayalım: Bazı âlimlerin zannetikleri gibi, seçim yerinde, İmamların, halifelerin Kureys'den olacağına dâir herhangi bir Peygamberî hüküm aslâ bahis konusu edilmiş değildir. 3) Ensâr, iktidârı paylaşma teklîfinde bulunmuştur. Bu teklîf, varlığı ileri sürülen hadîs'in, aslında mevcut olmadığını gösterir. 4) Muhâcirler, ilk teşebbüsde bulunan Ensâr'ın bu davranışına kızıp, mes'eleyi halletmeden çıkıp gitselerdi, Hz. Ömer'in kanâatine göre, Ensâr Kureys'den olmayan birini pekâlâ Halife seçebilecekti. O halde, mezkûr hadîs'in aslı olsaydı, Ensâr'ın böyle bir seçime gitmesi imkânsız olurdu. Zirâ, Ensâr, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in emrini duyacak da buna kulak asmayacak, ona değer vermeyecek, onu yok farz edip bildiğini yapacak ve Kureys'den olmayan birini halife seçecek! Bu, olacak iş değildir.⁵⁶

İlk iki halîfeye bey'at etmemiş olan Sa'd İbn 'Ubâde gibi, halife namzedi Hazretci bir sahâbenin mevcûdiyeti de, böyle bir hadîs olmadığına bir delîl teşkil eder. Sa'd, Câhiliyye devrinde okuyup yazması olan nâdir kimselerden biridir. Akabe Bey'ati'ne iştirâk eden 70 Ensârî arasındadır. Bedr hâric bütün seferlerde Hz. Peygamber (s.a.v.)'le berâber bulunmuştur. Onun, "İmamlar Kureysdendir" hadîsini duyup da, bu peygamber emrine sırt çevirmesi mümkün değildir.⁵⁷

Netîce olarak, Kureyslilik, Hilâfetin, Hadîs'e dayanan, lâzım-ı gayr-ı müfârik (olmazsa olmaz) şartı değildir.⁵⁸

55 E.R. Fiğlah, "Sakîfe" Olayı., s. 24-25. Hadîs sahîh olsa bile bu, Kureys'in dışındakiler halife olamaz mânâsına gelmez (Suyûtî, *Târihu'l-Hulefâ*, s. 9, n.1).

56 "İslâmda İlk Siyasî Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureysliliği", s. 158-61.

57 M.S. Hatiboğlu, "İslâmda... Hilâfetin Kureysliliği", s. 161, n.177; keczâ bk.: İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, III, Beyrut (tarihsiz), s. 613-17.

58 M.S. Hatiboğlu, "İslâmda... Hilâfetin Kureysliliği", s. 161.

Sahâbelerin ekseriyetinin, Hilâfet'i Kureyş'e tahsis etmeleri, Peygamber sülâlesine bağlılığı uğur saydıklarından değil, Kureyş'in, kabileler arasında o zaman-ki kuvvet ve kudretinden dolayı olmuştur.⁵⁹ Böylece bir an'ane teessüs etmiştir. Fakat târihi tatbikâta, Kureyş'in zayıf olduğu devirlerde bu an'aneye uyulmadığı görülmektedir. Nitekim, Buhâralı âlim Sadru's-Şerî'a (ö.747/1346), zarûret varsa şart ortadan kalkar. Zamânımızda Kureyşilik şartı da düşmüştür, der.⁶⁰

Kureyş'in dışından olarak Hilâfeti ilk ihrâz edenler Osmanlı padişahları olmuştur. Hanefi fukahâsı ve İslâm ulemâsı, kendilerinde "hakk-ı seyf", "hakk-ı intihâb", "vasiyyet", "Harameyn'in himâyesi", "Emânât-ı Mübâreke'nin hıfzı" gibi vâsıfların bulunması dolayısıyla Osmanlı Pâdişahlarını bu makâma en lâyük bulmuştur.⁶¹

Meşhur Osmanlı müverrih ve sadrı'azamı Lütü Paşa,⁶² yukarıda işâret edilen

- 59 A. Cevdet, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, cüz: III-IV, Dersââdet 1331, s. 413; ayrıca bk.: İbn Haldun, *Mukaddime*, terc. Süleyman Uludağ, c.I, İstanbul 1982, s. 553-558, Kureyşilik şartının sebepleri üzerine duruyor ve sonradan bunun kalktığını yazıyor.
- 60 (Seyyid Bey), *Hilâfet ve Hâkimiyet-i Milliyeye*, (Ankara 1339), s. 22; M.S. Hatıboğlu, "İslâm'da... Hilâfetin Kureyşliliği", s. 183.
- 61 Corci Zeydân, *Medeniyet-i İslâmiyye Târîhi*, I, Dersââdet 1328, s. 103-105.
- 62 Lütü Paşa (1488-1563), Yavuz Sultan Selim'in dâmâdi, Kânûnî Sultan Süleyman'ın da eniştesidir. Yanya'ya bağlı Avlonya kazasında doğdu. Çocukluğunun II. Bâyezid'in sarayına alındı; burada tahsil ve terbiye gördü. Yavuz'un muhtelif hizmetlerinde ve yakın çevresinde bulundu. 1522'de Aydın, bir müddet sonra da Yanya sancakbeyi oldu. 8 Safer 936/12 Ekim 1529'da Viyana Muhasarası'na iştirâk etti. 1533'de Karaman beylerbeyliğine ta'yin edildi; aynı vazifede iken kendisine Irâkeyri Seferi'nin sevk ve idâresi verildi (26 Rabûlevvel 941/5 Ekim 1534). Bir müddet Anadolu beylerbeyliğinde bulunduktan sonra 1536'da Rumeli beylerbeyi oldu. 1537'de, donanma serdârı olarak, Barbaros Hayreddin Paşa ile berâber Akdeniz harekâtına memur edildi; bu harekât sırasında Korfu'yu muhâsara etti (25 Ağustos 1537). Üçüncü vezîrlikten sonra, Mayıs 1538'de de ikinci vezir oldu. İştirâk ettiği Buğdan Seferi'nde Mimar Sinan'a Purut nehri üzerinde bir köprü yaptırarak kısa zamanda ordunun nehri geçmesini sağladı. Bu sûretle hem pâdişâhın takdîrini kazandı, hem de Mimar Sinan'ın kabiliyetlerini yakinen tanıma fırsatını buldu. Bu ise Sinan'ın, kendi tarafından Hassa Mimarhî'na getirilmesine vesile oldu. Lütü Paşa, Temmuz 1539'da Sadra'zamlığa getirildi. İki sene sonra, Mayıs 1541'de emekliye ayrıldı. Edime'ye bağlı bir kazâ olan ve dörtyüz sene sonra 1919'da Fransızlar'a, Nisan 1920'de San Remo Konferansı kararları ile de Yunanistan'a bırakılacak olan Dimetoka'daki gıfllığıne çekildi. Bir süre sonra Hicaz'a gitti ve hacı oldu. Hayâtının bundan sonra, vefatına kadar geçen yirmi senesini, telif ve tettebbu'âla geçirdi. Hadîs, Akâ'id, Fıkıh ve Târîh ile uğraştı. Arapça, Farsça ve Türkçe eserler verdi. Bunların başlıcalarının isimini ve hayatı hakkındaki kısa bilgiyi, kendi zamânına kadar bir Osmanlı tarihi olan *Tevârih-i Âl-i Osman* (neşir: Âli, Matbaa-i 'Amire, İstanbul 1341/1925) isimli eserinin baş tarafına devc etti. Ebussud Efendi gibi devrin en kudretli alimleri yanında iddî'âlî İslâmî eserler verebilmesi ve Fetvâ Makâmı gibi bir müessesede dururken, şer'i ve dîni bir mes'eleyi halkın gelip ona danışmaları ve böylece Hilâfet hakkında onun izahlarına itibar edeceklerini izhâr etmiş olmaları, Lütü Paşa'nın şer'i ilimlerdeki dirâyetinin en sağlam delilleridir. Maamâfih onu ilim dünyasına tamtan mezkûr târihi ile *Âsafnâme* isimli risalesi olmuştur ki, sadra'zam'ın ahlâkı ve pâdişahlı münâsebetleri; seferler; mâliye; ve re'âya hakkındaki mütâlâa ve tavsiyelerini ih

Halâsu'l-Ümme başlıklı risâlesinde,⁶³ Osmanlı Hilâfeti'nin müdâfaasını yapmakta; halife seçilebilmek için, Kureyş Kabîlesinden olma şartının bulunmadığını, binâenaleyh başta Kanûnî Sultan Süleymân olmak üzere Osmanlı pâdişahlarının da birer İslâm halifesi olduklarını fıkıh ve fetvâ kitapları ile lûgatlarla ve târihî eserlere dayanarak isbât etmektedir.

Lütfi Paşa, bunu, bazı eşrâfın kendisine gelerek Abbâsî halîfelerinden sonra ümmet'in hâlinin ne olduğu; pâdişahlara da halife ve imâm demenin câiz olup olmadığı; câiz olduğu takdirde, "İmâmlar Kureyşden olur" meâlindeki hadîs'in Osmanlı pâdişahları bahis mevzuu olunca nasıl izah edilebileceği hakkında vârid olan sualleri üzerine kalme almıştır. Onun için, iki ayrı risâle hâlinde, hem Arapça hem de Farsça olarak yazmıştır. Bunun müstakil, bir de Türkçe nüshasının bulunup bu-

tivâ eder. Kısaca, Lutfi Paşa, eserlerine ve icra'atına bakılırsa, müdekkik bir İslâm âlimi ve dirâyetli bir idâreci ve devlet adamıdır. Onun, her mes'eleyi dinî zâviyeden mütâla'a etmesini, Profesör Tayyib Gökbilgin (1907-1981), *İslâm Ensiklopedisi*'nde yazdığı "Lutfi Paşa" maddesinde bir nakîse olarak görmektedir [c. VII, s. 100. Aynı tenkîd, Cevdet Paşa (1822-1895) ile Prof. Dr. Osman Turan (1914-1978)'a da tevcih edilmiştir. İlkini, Ord. Prof. Mükrimîn Halîl Yinanç (1898-1961) "Tanzimat'tan Meşrûtiyet'e kadar Bizde Tarihçilik" isimli makalesinde (eser: *Tanzimat*, I, İstanbul 1940, s. 573 vd.), ikincisini de, Prof. Dr. İbrâhîm Kafesoğlu (1914-1984), O. Turan'ın *Selçuklular Tarihi ve İslâm-Türk Medeniyeti* isimli eseri vesilesile dile getirmiştir (İst. Üni. Ede. Fak. *Tarih Dergisi*, XV: 20, Mart 1965, s. 186-187)]. Bizce, Lütfi Paşa ve diğer tarihçilerimizin tenkid edilen bu tarafları bir noksanlık değil bir fazîlettir. Tenkid eden ve edilen yukarıdaki târihçilerimizin hepsi, bugün Hak'ın rahmetine kavuşmuşlardır. Kendilerini rahmetle yâd ederiz. Her birinin, kendi sâhalarında bıraktıkları değerli eserler sâyesinde devamlı olarak böyle yâd edileceklerinden de eminiz. Ancak bir husûsa işâret etmeden geçemiyecegiz: Ba'zı modern târihçilerimizin Avrupa'ya gittikten sonra Osmanlı Cihân Devleti'nin azamet ve ehemmiyetini idrâk ettikleri bilinir. Takdir edişindeki bu gecekmenin sebebinin, Osmanlı Devlet ve medeniyetine karşı memleketimizde takınulan resmî tavır-meselâ: 1057 sayılı ve 28 Mayıs 1927 tarihli "Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde bulunan bilûmüm mebânî-i resmîyye ve milliyye üzerindeki tuğra ve medhiyelerin kaldırılması hakkında kanûn", resmî beyânlar, ders kitaplarının vermek istedikleri mesajlar gibi- ile tarihçilik anlayışındaki farklılık ve bocalama olduğu muhakkaktır. Buna, 1930'dan 1950'li yıllara kadar devâm eden dinî tahsîlin yasaklandığı bir devir de inzîmâm edince şimdiki neticenin nerelerden kaynaklandığı her halde daha iyi anlaşılır.

Lütfi Paşa'dan bahseden kaynaklarda, eserlerinin listesi veya onlara dâir bilgi hiçbir yerde tam olarak verilmemekle berâber, hayâtı ve fa'âliyetleri hakkında kâfi derecede ma'lûmât ve meâhaz bulunmaktadır. Bu kaynaklar arasında şu eserler vardır: *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, yukarıda zikredilen eseri, (s. 1-5); Osman-zâde Tâ'ib Osman, *Hadîkai'l-Vuzerâ*, İstanbul 1271 (Ofset baskı, Freiburg 1969), s. 27; Şemseddin Sâmi, *Kâmûsu'l-A'lâm*, c. V, İstanbul 1314/1896, s. 3993-94, "M. Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, IV, s. 91, vefatını 13. Şa'ban 971 (27 Mart 1564) olarak veriyor ve Şam valisi olduğunu da söylüyor, ki başkası ile karıştırılmıştır; Tayyib Gökbilgin, "Lütfi Paşa", mad. *IA*, VII, s. 96-101; Bursa'lı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, III, İstanbul 1342, s. 132-134; Köprülü-zâde Mehmed Fuad, "Lütfi Paşa", *Türkiyat Mecmuası*, I (1925), s. 119-150; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazmaları ve Eserleri*, çev., Coşkun Üçok, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınlığı, Ankara 1982, s. 89-91.

lunmadığı henüz ma'lûm değildir. Mamafih Paşa, sadece Arapça ve Farsça konuşan halkı ikna etmek mecburiyetinde kalmış ve Türkçe yazmak lüzûmunu hissetmemiş de olabilir. Kezâ, devrin ilim dili bu ikisi olduğu için, Arapça ve Farsça yazmayı tercih etmiş olması da muhtemeldir.

Ayasofya Kütüphanesi'nde mahfûz olan nüshalar, müellifin kendi hattı ile dir. Her ikisinin satır aralarında, müellif tarafından yapılmış kısmî Türkçe tercümele ri de vardır. Biz Arapça nüshayı seçtik. 25 varaktır. Fakat 18 ilâ 19. numaralar arasında numaralanmamış bir varak kalmıştır. Bütün eser, güzel bir nesih hattı ile yazılmıştır. Tercümelerde ise, rik'a kullanılmıştır. Baş tarafta risâlenin adı, sonunda da tarihi ve müellifin adı vardır.

Aşağıda, ilk ve son sayfalardan aldığımız iktibaslar, eserin Osmanlı Hilâfeti, İslâm tarih ve medeniyeti bakımından ne kadar ehemmiyetli olduğunu göstermeye kâfidir.

Risâle şöyle başlıyor:

[2a] HÂZİHI RİSÂLETÜ HALÂSİ'L-ÜMME
FÎ MA'RİFETİ'L-E'İMME

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

“Hamd, dâima Veliyy-i Hamd'edir. Salât ve selâm Nebisi üzerinedir. Duâ, zamânın yer yüzündeki İmâmı içindir. Yâ Rab! Ondandır ve ona tâbi olanlardan râzı ol.

Allah taâlâya hamdden ve Rasûli üzerine salâvatdan sonra söze başlayıp, mânâ cevherlerini, na'flar ve zamânın İmâmı'na olan duâlarla nazm ettim. Zamânın İmâmı, Rasûlullâh (s.a.v)'ın makâmında kâimdir. O, İslâm nûrunun hâmîsi, Allah dîninin [2b] yardımcısıdır. Evsâf ve lâkablardan müstağnîdir. Bütün nesebler ve i'tibârlar onunla iftihâr ederler. O, ehl-i İslâm'ın ve tavâif-i ümemin sultânıdır. Küfrü kahr edici ve zulmü def' edicidir. Cum'a ve bayram namazlarını ikâme eden bir imâm-i âdildir. O, Allâh'ın emîrlere bağlı, halkın hâlini düşünen, şer'î kavânini mer'î kılan, örfî divânları tehzib eden, ilâhî sa'âdetle mevsuf ve 'inâyet-i ezeliyyeye mukârin olan es-Sultân b. Sultân b. Sultân Süleymân Hân b. Selim Hân b. Bâyezid Hân'dır. Allah, ömrünü ziyâde eyleyüb dünyâda ve âhirette dilediğine nâil kılsın. Âmin, yâ Mucîbe's-Sâ'ilîn!”

Bundan sonra müellif, eserine ne isim verdiğini ve niçin telif ettiğini, hangi kaynaklardan istifade ettiğini belirtmek üzere şöyle devâm ediyor:

[3a] “Bu risâleye, Allâh'ın inâyeti ve hüsn-i tevfiği ile خلاص الامة في معرفة الائمة adını verdim. Sonra onu, Abbâsî Halifeleri'nden bu zamâna kadar ümmet'in hâlinin ne olduğu, ve Kureyş'den olmayan sultanlara imâm ve halife ünvanını vermenin câiz olup olmadığı husûsunu beyân etmek üzere tertiple-dim.

Bu dinî işi, nakli ve şer'î delillere dayanarak yapmamın sebebi şudur:

Şüphelerini def' ve tereddüdlerini bertaraf etmek ve mutmain olmak için, eşrâfdan bazısı birgün bana gelip bu mes'eleyi sordu. İçlerinden bir kısım faziletli zevât, beni ilzâm etmek için, Ömer Neseî (461-536/1068-1141)⁶⁴ ile Sa'dü'd-Dîn Taftâzânî (722-791/1322-1389)⁶⁵'nin sözlerini delil olarak gösterip dediler ki:

64 Fıkıh ve kelâm âlimidir. *Metnü'l-'Akâ'id* veya *'Akâ'idü'n-Neseîyye* diye meşhur olan üç sâhifelik küçük bir risâlenin müellifidir. Küçük ve basit bir ilmihâl mâhiyetinde olan eser, daha ziyâde Taftâzânî'nin buna yazdığı *Şerhu'l-'Akâ'idü'n-Neseîyye* başlıklı şerhi (İngilizce tercümesi: Earl Edgar Elder, *A Commentray on the Creed of Islam: Sa'd al-Dîn al-Taftâzânî on the Creed of Najm al-Dîn al-Nasafî*, New York 1950, Hilâfet ve İmâmet bahsi: s. 141; Türkçe tercümesi: Süleyman Uludağ, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi: Şerhu'l-Akâid*, ikinci baskı, İstanbul 1982, Arapça metin ile beraber) sayesinde meşhur olmuştur. Osmanlı medreselerinde büyük bir rağbete mazhar olmuştur. Müellif, 1843'den itibaren Avrupa'da da tanınmaya başlanmıştır. Hayâtı ve eserleri için bk.: Kâtib Çelebi, *Keşf'uz-Zunûn 'an Esâmî'l-Kütübî ve'l-Fünûn*, [2. baskı] II, İstanbul 1971, s. 1145; Yûsuf Serkîs, *Mu'cemül-Matbû'âti'l-'Arabîyyeti ve'l-Mu'arrebî*, II, Mısır 1930, s. 1854; A.J. Wensinck, "Neseff" mad. IA, IX, s. 199; Brockelmann, *GAL*, I, s. 427; S. Uludağ, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi*. s. 60-61.

65 Horasan'da Taftâzân kasabasında doğduğu için doğum yerine nisbet edilerek meşhur olmuştur. *Şerhu'l-'Akâ'idü'n-Neseîyye* (bundan önceki nota bakınız) diye bilinen eserin müellifidir. Hem Şâfiî hem de Hanefî fıkıhına dâir eserler yazmıştır. Aynı zamanda belâğat, mantık, metafizik ve kelâm âlimidir. İslâm dünyası medreselerinde okunan Arab Dîlbilgi-si'nden *Şerhu'l-Tasrîf'ül-Izzî* (İstanbul 1253/1837), Belâğat'den *el-Mutavvel* (İstanbul 1260/1844) ve *Muhtasaru'l-Me'ânî* (İstanbul 1301/1883); Mantık'dan *Şerhu'l-Risâleti's-Semsiyye* (Luknov 1905); Kelâm'dan *el-Makâsîd* (İstanbul 1277/1860); Usûl-i Fıkıh'dan *Telvîh* (Delhi 1267/1850) gibi birçok elkitabının yazarıdır. Osmanlı medreselerinde çok müessir olmuştur. Taftâzânî ile, İslâm ilim ve fikir hayatında bir devir kapanmış ve başka bir devir açılmıştır. Bizi burada âlakadar eden mezkûr *Şerhu'l-'Akâ'id*'dir. Tam adı, *Şerhu'alâ'l-'Akâ'idü'n-Neseîyye li-Ebî Hafs Ömer en-Neseî*'dir. Hindistan, İstanbul ve Mısır'da müteaddid baskıları vardır (Mêsela: Kalkûta, 1244; Delhi 1870, 1904; Luknow, 1876, 1888, 1890, 1894; İstanbul, 1297, 1313, 1323; Kâhire 1297; Kazan, 1898. Fransızcaya kısmen tercümesi, d'Ohsson, *Le tableau général de l'Empire Othoman*, l'de bulunmaktadır. J.T. Plant tarafından bazı kısımları, 1790'da İstanbul ve Cenevre'de neşredilen *Birgülu Ri-sale oder Elementarbuch der Muhammedanischen Glaubenslehre* isimli eserde çıkmıştır. İngilizce tercümesi, yukarıda 61 numaralı notta geçen E.E. Elder tarafından yapılmıştır). İzahlı ve tenkidli en son Türkçe neşri şu başlık altındadır: Taftâzânî, *Kelâm İlmi ve İslâm Akâidi: Şerhu'l-Akâid*, hazırlayan: Süleyman Uludağ, İstanbul 1980, ikinci baskı, 1982. Hilâfetin Kureyşliliği hususundaki görüş üzerine olan mütâlâa burada, şöyle bitirilmiştir:

Ümmet'in Abbâsî Halifeleri'nden sonraki hâli hakkında ne dersiniz? Kureyş'den olmayan bir kimse, ittifâk [3b] ve galebe ile pâdişah olmaktadır. Bunda şüphe yoktur. Ancak ona imâm veya halife demek câiz midir, değil midir? Çünkü Ömer Neseî Akâ'id kitabında, "İmâm Kureyş'den olur, başkası câiz değildir" demektedir. Bu takdîrde Kureyş'den olmayanların durumu ne olacaktır? Ömer Neseî'nin bu sözü, bugünkü sultanların ve ümmetin hâline muvâfık mıdır? Eğer bu söz doğru ise, o zaman Müslümanlar, 'devrin imâmını tanımadan ölenler Câhiliyye ölümüyle ölmüş' olacakları için çok müşkül bir durumda bulunuyorlar demektir. Bu söz doğru mudur değil midir?

Böylece, onların bu samîmî arzu ve istekleri üzerine kendimi araştırmaya verip, hakkı ve bâtlı fark ve temyiz eden mu'teber kitapları tetebbu' ettim. Bu kitaplar şunlardır:

فتاوى، 66 الفتاوى القاضى خان، 67 فتاوى مجمع الحوادث و النوازل، 68 الواقعات
بدایع الصنایع فى، 69 فتاوى النوازل لابی الليث، 70 فتاوى التاتارخانية، 71 المحيط

..hilâfeti, son Abbâsî halifesi, III. mütevekkil Alallah (1508-1516)tan alanı Yavuz Selim saltanatla hilâfeti birleştirmiş, hükmen ve fiilen çoktan ortadan kalkmış olan, "halîfenin Kureyş'ten olması" prensibini, ismen de ortadan kaldırmıştı. Fakat bu konudaki sözlerin amelî hayatla değil, artık nazarı olarak da değeri kalmamıştı. Esâsen kelâmın birçok mes'alesi bu hale gelmişti. Yani ne amelî ne de nazarı bir fayda temin etmeyen ve yaşanan hayatta tesirli olmayan konuları okutmak ve tartışmak" (s. 330, n.9.) Taftâzânî'nin hayatı ve eserleri hakkında daha fazla bilgi için bk.: C.A. Storey, "Teftâzânî" mad. I.A. XII/1, s. 118-121; Y.E. Serkis, *Mu'cemu'l-Matbû'ât.*, I, s. 635-638; S. Uludağ, *ayne eser*, s. 62, 87, burada *Şerhu'l-Akâid*'in tenkîdini de yapmakta ve şöyle demektedir: "... *âhâd hadîsler*, kelâmî mânâda bir bilgi vâsıtası ve ölçü olarak kabul edilmez. Kelâmcılar *âhâd hadîsleri* ve onlarla sâbit olan dîmî hükümleri kabul etmemenin küfrü gerektirmeyeceğini, zira bu gibi haberlerin sadece zan ifâde ettiklerini, zanna dayanarak bir müslümana kâfir demenin mümkün olmadığını çok haklı olarak ifâde ederler. Ama yazdıkları eserlerde, her şeyden evvel kendileri bu kâideye riâyet etmezler, fiiliyatta bu esası tatbik etmezler. Meselâ: "İmâmlar Kureyş'ten olur", hadîsi sahîh olmadığı halde, sırf aksi kanâatte olan Hâricîleri red için bu sözü eserlerine alırlar" (s.76). Hadis ulemâsına göre hadisler, sıhhat derecelerine göre *Sahih*, *Hasen* ve *Zayıf* olur ve hepsi ile de amel edilir. Sadece *Mevdû'* (uydurma) hadis ile amel edilmez.

66 Hasan b. Mansûr Kâdî Hân (ö.592/1196)'ın eseri, 4 cüz, Kalkûta 1251/1835; 3 cild, Mısır 1282/1865 (Y.E. Serkis, *Mu'cemu'l-Matbû'ât.*, II, s. 1487-88; F.E. Karatay, *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Arapça Basmalar Alfabe Kataloğu*, I, İstanbul 1951, s. 241); C. Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Literatur*, (Kısaca GAS, 2 cild, Leiden 1943-1949; *Supplement band*, 3 cild, 1937-1942), *Suppl.*, I, 643-4.

67 K. Çelebi, *Kesfu'z-Zunûn*, II, s. 1602.

68 Bu isimde fıkha dâir birkaç müellifin eseri vardır: Abdülazîz b. Ahmed b. el-Hilvânî (ö.456/1064), Tâhir b. Ahmed el-Buhârî (ö.542/1147), Hüseyin b. Muhammed (ö.580/1184) ve Kâdî Hân (K. Çelebi, *Kesf.*, II, s. 1999).

69 Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed ibn İbrâhîm es-Semerkindî (ö.376/986)'nin eseri (K. Çelebi *Kesfu'z-Zunûn*, II, s. 1981); Brockelmann, *Suppl.*, II, 347-48.

70 K. Çelebi, *Kesf.*, I, s. 268, Âlim b. Alâ'î'nin (ö. 286/899) eseri olduğunu yazıyor. Brockelmann, *Suppl.*, II, 643; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Mü'ellifin*, V, 52.

71 Burhânüddîn Mahmûd b. Tâciüddîn el-Buhârî (ö.616/1219)'in eseri (K. Çelebi, *Kesf.*, II, s. 1619). Brockelmann, *Suppl.*, I, 641; Radiyedî'n es-Serahsî (ö. 544/1149)'yi veriyor.

ذخرة العقبي، 72 فتاوى الوجيز، 73 فتاوى البزازیة، 74 جامع الفتاوى 75 ترتيب الشرايع
76، الهداية، 77 المختارات، 78 التوفيق، 79

Hadis kitaplarından: 82 المصابيح، 81 شرح المشارق، 80 فوايح المسكية في المكية، 80 شرح المشارق، 81 المصابيح

شرح شرعة الاسلام، 83 تواريخ جرير الطبري، 84 زبدة المسائل الفواتح

lûgatlardan: 85 التعريفات، 86 القاموس

dur.

Bu eserlerin bazılarında gördüm ki, Rasûlullâh (s.a.v.), pâdişâha imâm, halife ve emir üvânlarını da vermiştir. Nitekim buyuruyor ki:

أَنْ أَحَبَّ النَّاسَ إِلَى اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَأَقْرَبَهُمْ مِنْهُ مَجْلِسًا إِمَامًا عَادِلًا وَأَنْ
ابْغَضَ النَّاسَ إِلَى اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَأَشَدَّهُمْ عَذَابًا وَأَبْعَدَهُمْ مِنْهُ مَجْلِسًا
إِمَامًا جَائِرًا.

(Meâli:) 'Muhakkak ki, Kıyâmet Günü'nde insanların meclis yönünden Allâh'a en yakın olanı İmâm-ı 'Âdil'dir. O gün, insanların Allâh'a göre en çok

- 72 Bundan önceki eserin müellifinindir (K. Çelebi, *Kesf.*, II, 2002).
- 73 Hâfîzuddîn Muhammed b. M. Yûsuf el-Kerderî (ö.827/1424)'nin eseri. Kazan 1308; Bulak 1311 (Y.E. Serkîs, *Mu'cemu'l-Matbû'ât.*, I, s. 555-56; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, II, s. 62.)
- 74 Mehmed Tâhir, *aynı eser*, I, s. 61.
- 75 'Alâüddîn Ebî Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî (ö.587/1191)'nin eseri, 8 cild, Beyrut 1402/1982.
- 76 Burhânüddîn el-Merğînânî (ö.593/1197)'nin eseri. İngilizce tercümesi: Hamilton, Londra 1791; muhtelif baskıları: Kalküta 1807; Kazan 1888; Luknow 1313 (Y.E. Serkîs, *Mu'cemu'l-Matbû'ât.*, II, s. 1739-40). Türkçe tercümesi: Hasan Ege, 3 cild, İstanbul 1982-84.
- 77 Alâüddîn Ali b. Ahmed el-Cemâlî (ö.932/1526)'nin eseri (K. Çelebi, *Kesfu'z-Zunûn.*, II, s. 1624). Brockelmann, *Suppl.*, II, 640-1.
- 78 İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1448)'nin (K. Çelebi, *Kesf.*, I, s. 508).
- 79 Sadruşşerî'a'nın *Şerhu'l-Vikâye* üzerine yazdığı hâşiye (K. Çelebi, *Kesf.*, I, 823).
- 80 Lütfî Paşa'nın kendi eseri (K. Çelebi, *Kesf.*, II, s. 954).
- 81 K. Çelebi, *Kesf.*, II, s. 1688-1689.
- 82 K. Çelebi, *Kesf.*, II, s. 1702. Ebu Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî (ö. 516/1122)'nin eseri (Brockelmann, *Suppl.*, II, 620-21; aynı müel., "Begavi" mad., *IA*, II, 449).
- 83 Muhammed ibn Ebî Bekr (ö.573/1177)'in (K. Çelebi, *Kesf.*, II, s. 1044).
- 84 Ebû Câfer Muhammed b. Ceñir et-Taberî (224-310/839-923)'nin *Taberî Târihi* diye meşhur olan *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk* isimli eseri. Muhtelif baskıları vardır: Leyden 1876-1901; Lâtincesi: 1831; Türkçesi: 3 cild İstanbul 1327-28; Ahmet Temir, *Milletler ve Hükûmdarlar Tarihi*, 5 cild, İstanbul 1954-1958, Millî Eğitim Bakanlığı yayını (Taberî'nin hayatı ve eserleri için bk.: Fikret İşıltan, "Taberî" mad. *IA*, XI, s. 594-598; Y.E. Serkîs, *Mu'cem.*, II, s. 1229-1231).
- 85 Seyyid Şerîf (Cürcânî) (741-816/1340-1413)'nin eseri, Dersa'adet 1318/1900 (hayâtı ve eserleri için bak.: "Cürcânî" mad. İslâm Ansiklopedisi, III, s. 246).

buğz edileni, azab bakımından en katı ve meclis yönünden de en uzak olanı imâm-ı câ'ir (cevr ve cefâ eden)dir'.

[Diğer Hadîs-i şerifler de şöyledir:]

'İmâm (Devlet Başkanı), انما الامام جنة يقاتل من ورائه arkasında çarpışılan bir kalkandır'.

'Kim, من امر بالمعروف و نهى عن المنكر فهو خليفة الله فى الارض ma'rûfu emr, münkeri nehy ederse o, Allâh'ın yeryüzündeki halîfesidir.

'Kim, emîr'e من يطع الامير فقد اطاعنى و من يعصى الامير فقد عصانى itâat ederse bana itâat etmiş, kim de ona isyân ederse bana isyân etmiş olur.'

Bu yüzden yukarıda zikredilen eserlerin müellifleri, sultân, vâli ve emîr'e, İmâm ve Halife demeyi câiz görmüşlerdir.

Ulemâmız -Allâh kendilerinden râzî olsun- diyorlar ki, sultân'dan maksad Halife'dir.

Diğer bir yerde de, Halife öyle bir İmâm'dır ki, onun fevkinde başka hiçbir imâm yoktur, denmektedir. Bu mes'elenin [5a] mezkûr kitablardaki misâlleri, inşallâh, aşağıda gelecektir.

Şer'i'at katında pâdişâhdan maksad, mübâya'atdır; galebe ve kahırdır. Rasûlullâh (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

'Pâdişâh, Allâh'ın yeryüzünde السلطان ظلّ الله فى الارض ياوي اليه كلّ مظلوم her mazlûmun sığındığı gölgesidir.'

'Başınızda bey olarak اطيعوا السلطان و لو امر عليكم عبد حبشى Habeşli bir köle bile bulursa pâdişâhınıza itâat ediniz.'

İmâm'dan maksad, dîn'i ikâme eden ve İslâm memleketini insâf ile idâre eden kimsedir.

'İmâmet, muhakkak ki Küreyş'den olur' denmiştir. Bu, peygamberâne ölçülerle şer'i kanûnların hudûdunu ikâme etmek için Rasûlullâh (s.a.v.)'e, riyâset-i 'âmme ile niyâbet eden şahıslardan bir şahsın hilâfeti demektir. Halife, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i 'ani'l-münker vazifesini yapan kimsedir.

[5b] İşte galebe, kahr, dîn'i adâletle ikâme, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i 'ani'l-münker, riyâset-i 'âmme gibi bütün şartları şahsında toplayan bir kimse sultândır. Ona, İmâm, Halife, vâli ve emîr ismini vermekte hiçbir ihtilâf yoktur; belki de ona bu ünvanları vermek vâcibdir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: 'Zamânın من مات و لم يعرف امام زمانه مات ميتة جاهلية 'Zamânın İmâmı'nı bilmeden ölen kimse Câhiliyye ölümü ile ölmüştür'; من انكر امامة

سُلْطَانِ هُوَ زَنْدِيقِ 'Sultânın imâmetini inkâr eden zındıktır...!'

[6a] Ulemâmımız -Allâh kendilerine rahmet eylesin- demişlerdir ki: Bir kimse iki sebebdan dolayı pâdişâh olur. Birincisi, kendisine bey'at edilmesidir. İkincisi de, onun kendi hükmünü infâz edebilecek kudrete sâhib bulunmasıdır.

Zikredilen müelliflerden hiçbiri, eserlerinde, sultânın Kureysî ve Hâşimî olması, yâhud Abbâsiler'den veya başkalarından izinli bulunması lâzımdır diye herhangi bir şart ileri sürmemiştir.

Sultân olabilmek için Müslümân olmak şart olmadığı gibi, kâfirler eline geçen İslâm beldelerini de harb şehirleri saymak mümkün değildir. Bu yüzden "adâlet" vasfı, İmâmet ve Emâretin sıhhatinin şartı olamaz. O halde Ömer Nesefî, nasıl olur da, İmâm'ın Kureys'den olmasını şart koşar ve başkalarından, te'vilsiz ve değişmez bir şekilde câiz olamayacağını söyler? Halbuki, ulemâ, İmâm olabilmek için "bey'at"ı, "galebe" ve "kahr"ı şart olarak kabul etmiştir. Durum bu olunca, ümmetin ve sultânların hâli şer'i kanûnlara muvâfık; Ömer Nesefî'nin sözü de "İmâm'ı inkâr eden" kimse hakkındaki hadîs'e ve adı geçen kitap müelliflerinin icmâ'ına muhâlefetden dolayı gayr-i sahîh olur. Binâenaleyh onun sözü hatâlı ve bâtıldır."

Lütfi Paşa, daha sonra, yukarıda isimlerinden bahsettiği eserlerden iktibaslar yaparak Osmanlı Hilâfeti'nin sahîh olduğunu isbât ediyor ve risâle'sine şöyle son veriyor:

[22a] "Din'i ikâme ve İslâm memleketlerini idâre etmek ve bütün mu'teber şartları hâiz olmak bakımından şüphesiz ki, Sülymân b. Selîm Hân b. Bâyezîd Hân, zamânının İmâmı'dır. O, şer'i'atin muhâfızıdır. Bu yüzden onun da nâibleri ve beyleri vadır. Zamânının âlimleri ile Arab, Türk, Kürd ve Acem sultanları ona hizmet ederler. Hicâz ve Yemen dâhil, Ummân'ın sonuna kadar bütün Arabistan, Irâk-ı Arab, Bağdâd, Diyâr-ı Bekr, Mağrib, Engerûs [Macaristân] onun eli altındadır. Herkes onun İmâm'lığını tasdik etmektedir. Zîrâ o, Peygamber (s.a.v.)'in halîfesi'dir..

[23b] İmâmet ve Hilâfet'in beyânı hakkındaki sözlerimiz burada son buldu. Artık kim, sultân-ı ümem olan Sultân Süleymân'ın İmâmet ve Hilâfeti'ni inkâr ederse ona, akli değil, naklî ve şer'i delilleri beyân etmek vâcib olur.

[24a] Bu risâleyi 13 Ramazan 961 [12 Ağustos 1554] Pazar günü tamamladım. el-Haccü'l-Haremeyni's-Şerîfeyn Lütfi Paşa".

Lütfi Paşa, Osmanlı Hilâfeti'nin sahîh olduğunu ve Türk pâdişahlarının birer İslâm halîfesi bulduklarını böylece şer'i delillerle isbât etmiş olmaktadır.

Bu risâleyi, mütveffâ profesör A.R. Gibb, yarısına yakın bir kısmını İngilizceye çevirerek neşretmiştir.⁸⁸ Gibb, eserin ehemmiyetine işâret etmekle beraber, Lütî Paşa'nın "emîru'l-mü'minîn" ünvanını kullanmadığını hatırlatmaktadır. Bu bir nakîse değildir. Paşa, her halde, onunla "İmâm" arasında bir fark görmemiştir. Nitekim aşağıda bir kısmına temas edileceği üzere, diğer kaynak ve vesîkalarda "emîru'l-mü'minîn" ünvanı da kullanılmaktadır.⁸⁹

Lütî Paşa'yı destekleyen diğer Osmanlı vesîka ve kaynaklarının başında "nişancı ve münşeât sâhibi" Ferîdun Ahmed Bey (ö.1583)'in *Mecmû'â-i Münşe'âi's-Salâtîn'i*⁹⁰ gelmektedir.⁹¹

Fâtih Sultan Mehmed'in ünvanları arasında, "emîru'l-mü'minîn" de vardır.⁹² Kendisi hakkında "Sultan Mehmed dahi, eğerçi henüz nevbâve-i gülzâr-ı hilâfet idi" denir.⁹³

Tanzîmât devrinin dirâyetli târihçisi Ahmed Cevdet Paşa (1822-1895), Sultan II. Abdülhamîd (1842-1918)'in şifâhen vuku bulan emri üzerine hazırlayıp arzettiği bir lâyhada Osmanlı hilâfetinin mevkinî şöyle belirtir:

"Devlet-i 'aliyye, Yavuz Sultan Selîm zamânından beri Hilâfet-i Saniyyeyi hâiz olduğuna nazaran dîn üzerine müesses bir devlet-i 'azîmedir. Lâkin ondan evvel bu devleti te'sîs edenler Türk oldukları cihetle hakîkat halde bir Devlet-i Türkiyye'dir. Ve ibtidâ bu devleti teşkil eden Âl-i Osmân olduğu cihetle, Devlet-i 'Aliyye dört esâs üzerine mebnî bir hey'et demek olur. Yâni, hükümdâr-ı 'Osmânî ve hükümet-i Türkiyye ve dîn Dîn-i İslâm ve pâ-yı tahtı İstanbul. Bu

- 86 el-Fîrûzâbâdî (729-817/1329-1414)'nin. Muhtelif baskıları vardır: Kalkûta 1230-32; Luknow 1884-85; Bulak 1272, 1289, 1301, 1319; Türkçesi: İstanbul 1304-1305 (4 cild). Müellifin hayâtı ve eserleri için bk.: Y.E. Serkîs, *Mu'cemu'l-Matbû'ât.*, II, s. 1469-1471).
- 88 "Lutfî Paşa on the Ottoman Caliphate", *Oriens*, c. XV, (1962, s. 287-95).
- 89 Hilâfetin Osmanlı hânedânına intikâlinden sonra Osmanlı pâdişahlarına da *emîru'l-mü'minîn* ünvanı verilmiş ve bu ünvan, saltanatın hilâfetten ayrılışına kadar devam etmiştir ("Emîrül-mü'minîn", mad. *IA.*, IV, s. 264, Tahrîr Hey'etinin notu).
- 90 2 cild, İstanbul 1264-1265/1848-49; ikinci baskı, 1274-1275/1857-58. Bu eserdeki bazı vesîkaların tarihî bakımından tenkîd edilmiş olması, bizim mevzuumuz nokta-i nazarından mühim değildir. Eser ve müellifi hakkında daha fazla bilgi için bak.: Mükrimîn Halîl, "Ferîdûn Bey Münşe'ât", *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmuası*, XI, XIII: 63-77 (1 Ağustos 1336-1 Teşrîn-i Sâni 1339), s. 161-168; *Türk Târîh Encümeni Mecmuası*, XIV:1 (78) (1 Kanûn-ı Sâni 1340), s. 37-46; XIV:2 (79) (1 Mart 1340), s. 95-104; XIV:4 (81) (1 Temmuz 1340), s. 216-226; J.H. Mordtmann, "Ferîdûn Bey", mad. *IA.*, IV, s. 569-570; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazırları ve Eserleri*, terc. Coşkun Üçok, Ankara 1982, s. 118-120; M. Tâhir, *Osmanlı Muel.*, II, 263-
- 91 Hilâfetle alâkalı buradaki bazı ibâreler için bk.: Hulûsi Yavuz, *Kâbe ve Haremeyn için Yemen'de Osmanlı Hâkimiyeti*, İstanbul 1984, s. 187-191, 202-203; T.W. Arnold, *The Caliphate*, s. 129 vdd.
- 92 Tursun Bey, *Târîh-i Ebû'l-Feth*, hazırlayan: Mertol Tulum, İstanbul 1977, s. 33.
- 93 *Aynı eser*, s. 35.

dört esasdan hangisine zaaf gelse binây-ı devletin dört direğinden biri sakatlanmış olur. Binâen 'alâ zâlik, Devlet-i 'Aliyye'ye her hâl ve zamanda bu dört esası muhâfaza etmek farâ'iz-i hâliyedendir".⁹⁴

Kanûnî devri vesîkalarında "...ve zuhûr-ı gurre-i hilâfet-i zâhire celâlet-i makrûnumdan beri eyyâm-ı hümâyûnumda..", kezâ, "eyyâm-ı saltanat ve hilâfetimde" ve "ibtidâda eyyâm-ı hilâfet-i kâhire için"⁹⁵ gibi ibâreler sık sık geçer. Pâdişâhın, "Halife-i rûy-i zemîn Hazret-i Emîru'l-Mü'minîn"⁹⁶ olduğu bilhassa beyân edilir.

Mekke-i Mükerreme Emîrleri'nin, nâmelerinde Osmanlı hükümdârı hakkında: "es-Sultân ibnü's-Sultân Halife-i Rasûli'r-Rahmân... Hân", veyâ "Mevlânâ es-Sultân Halife-i Rasûli'r-Rahmân... Hân" şeklinde olan ibârelerle metbûiyetleri zikredilirdi.⁹⁷

'Acâ'ibü'l-muhârib ve ğarâyibü'l-ma'ârik başlıklı Türkçe yazma bir eserde,⁹⁸ Sultan II. Selîm (1524-1574) için, "zamân-ı saltanatlarında ve evân-ı hükûmet-i hilâfetlerinde" denildikten sonra "Vilâyet-i Mağrib ve İklîm-i Yemen"den "tâ aksây-ı İrân ve intihây-i Âzerbaycân"a varıncaya kadar "cümle memâlik ve emsâr"ın "havza-i hükûmetlerinde ve kabza-i hilâfetlerinde" olduğu kayıtlıdır.⁹⁹

Müteakib asırlarda, Halife, hilâfet, imâmü'l-müslimîn ve emîru'l-mü'minîn gibi ünvanların daha da çok kullanıldığı îzâha muhtâc değildir.

İlk Türk anayasası olan 1876 tarihli Kanûn-i Esâsî'de: "Saltanat-ı seniyye-i Osmâniyye hilâfet-i kübrây-ı İslâmiyyeyi hâiz olarak sülâle âl-i Osmândan usûl-i kadimesi veçhile ekber evlâda âittir"(mad.3) hükmü ile halifenin nasıl seçileceği; "Zât-ı hazret-i pâdişâhî hasbe'l-hilâfe dîn-i İslâm'ın hâmîsi ve bi'l-cümle teb'a-i Osmâniyyenin hükümdâr ve pâdişâhıdır" (mad.4)¹⁰⁰ hükmü ile de

94 "Çeşitli mevzulara dâir Cevdet Paşa'nın lâyihası", *İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, Yıldız Tasnîfi, evrak 1858, k1.18, za.93, ka.39.

95 Tayyib Gökbilgin, "Kanunî Sultan Süleyman Devri Müesseseler ve Teşkilâtına Işık Tutan Bursa Şer'iyye Sicillerinden Örnekler", *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1976, TTK, s. 96, 97, 99.

96 Şerafettin Turan, "İbn-i Kemal'in Kanunî Süleyman'a bir Mektubu", *Tarih Vesikaları*, yeni seri, I:2 (17) (Ocak 1958), s. 223.

97 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, Ankara 1972, s. 43.

98 Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi, K. 908. Yemen fâtihî Sinan Paşa'nın isteği üzerine hazırlanan bu eser (va.370a-371b), Osmân el-Fütûhî ibn Abdülkâdir ibn Alî el-Sabûhî'ye aittir. Hakkında daha fazla bilgi için bk. Hulûsi Yavuz, *Osmanlı Devleti ve İslâmiyet*, İz Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 219-222.

99 va. 1b, 2a.

100 Kanûn-i Esâsî'nin metni için bk. *İlmiye Salnâmesi*, (Dârü'l-Hilâfeti'l-'Aliyye, Matba'a-i 'Amire, 1334/1916), s. 24-50, Latin harfleri ile olanı için krş: Suna Killi-A. Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, Ankara 1985, s. 31.

halifenin vazîfeleri, ilk defa olarak anayasa maddeleri halinde va'z edilmiş ve Hilâfet makâmı, sonuna kadar Osmanlı Devleti'nin ayakta durmasını sağlayan en sağlam temellerden biri olmuştu. Hatta, 30 Ekim 1918'den 11 Ekim 1922'ye kadar devam eden millî Mücadele'nin zaferle neticelenmesinin sebebi de sâdece bu yüce Makâm'a bağlılık ve onu düşman pençesinden kurtarmak gayesi olmuştu.

NETİCE

Osmanlı Hilâfeti, inkârî kâbil olmayan târihî bir hakîkattir.

İslâm Dünyası'nın her yerindeki Müslümanların icma' ve Cuma günleri Osmanlı halifesi adına hutbe okutmaları ve bu âdet'i bazı yerlerde zamanımıza kadar devam ettirmeleri ile sabittir.

"İmâmlar Kureyş'den olur" hadîsi gayr-i sahîhdir. Sahîh olsa bile, Osmanlı hilâfetine mâni değildir. Zîra hadis-i şerîf'in maksadı nüfûz ve kudrettir. Bu yüzden İslâm fukahâsı, kuvvet ve kudretsiz olan hilâfetin, şer'î bir ma'nâsı olamayacağı için, Kureyş kabilesine mensub olmayı Hilâfetin şartları arasına dâhil etmemişlerdir¹⁰¹. Zîra bu hadisin gayesi, Rasûlullah (SAV) Efendimiz Kureyş Kabilesi'ne mensub olduğu için, halife olacak zâtın da aynı kabîleye mensub olmasını te'min etmek doğrudur. Çünkü, "Biz peygamberler miras bırakmayız" hadis-i şerîf'i ile peygamberlerin miras bırakmadıkları açıklanmıştır. Binaenaleyh, Halife'nin Hâşimî soyuna ve Kureyş Kabilesi'ne mensub olması, Hilâfet'in sıhhatinin şartı olmayıp, evleviyetinin, yani Kureyş'e öncelik tanınmanın şartı olduğundan; bu şartın ihtiyaç anında sâkıt olacağına ve böylece Kureyş Kabilesi'ne mensub olmayan Halife'nin de hilâfetinin sahîh olacağına İslâm âlimlerinin pek çoğu kâil olmuşlardır. Sahîh-i Müşlim'deki: "Sizin üzerinize, başı kuru üzüm gibi siyah Habeşli bir köle ta'yîn olursa, onu dinleyip ita'ât ediniz" ve "Sizleri Allah kitâbı'na göre idâre edecek olan emîriniz Habeşli bir köle olsa bile ona ita'ât ediniz" hadis-i şerîfleri, Kureyşli olma şartının ortadan kalkarak, Kureyşli olmayan halifenin hilâfetinin de sahîh olduğunu açıklamaktadır. Binâenaleyh Emevî ve Abbâsî halifelerinin hilâfeti nasıl sahîh ise Selçuklu ve Osmanlı pâdişahlarının hilâfetleri öylece sahîh olmuştur¹⁰².

Halife'nin, Kureyş Kabilesi'ne mensub olması şartını ileri süren Mâverdî, geçmişte Müslümanların bunda ihtilâfa düştüklerini de belirtir.¹⁰³ İhtilâfın menşei,

101 Hoca Şükrü, *Hilâfet-i İslâmîyye ve Büyük Millet Meclisi*, Ankara 1339/1923. s. 10.

102 Mehmed Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, c. XV, İstanbul 1989, s. 6990-92.

103 *el-Ahkâmü's-Sultânîyye*, s. 6. Gerçekten müslümanların târih boyunca aralarında meydana gelen ihtilâflar 'umûmiyetle dört noktada toplanmışlardır. Bunlar: 1) Aynı anda iki halifenin halife olub olamayacağı; 2) Halifenin Kureyş Kabilesi'ne mensub olmaması; 3) Halifenin hiç bir zaman günah işlememiş olması veya günahkâr olabilmesi; 4) Halife'nin

bu hususda vârid olan nass'ın hem kat'î olmaması; hem de bunun, insanın mensub olduğu kavme değil ancak ameline bakılmasının lâzım geldiğini bildiren müteaddid nasslarla taârüz hâlinde bulunmasıdır. Kureyş kabilesinden olmak şartı, Hz. Peygamber (SAV) Efendimizin rahmet-i Rahmân'a kavuşmasından sonra halifenin, vazîfesini yapabilmesi ve birlik temin edebilmesi için, Kureyş kabilesinin gücünden istifâde etmek gâyesine mâtuftur. Bu şart zamâna bağlı bir şarttır. Bundan halifenin kuvvetli bir kavimden olması düşüncesi çıkar. Yoksa, halifeliğin ilelebed Kureyş'in elinde kalması değil.¹⁰⁴

Kureyş olma şartını reddedenlerden biri, Kadı Ebubekir Bâkılânî (338/949-403/1012)'dir. İbn Haldûn (732/1332-808/1406)'a göre Hilâfet makâmına, neseb itibarıyla Kureyş'den olma husûsunun şart koşulması, kuvvetli bir asabiyete sahip olan Kureyş sayesinde din işlerinin daha sağlam bir şekilde nizâma girmesi ve birliğin sağlanması içindi. Zira, Kureyş'in diğer kavim ve kabilelere karşı üstün bir şeref ve itibarı vardı. Eğer Kureyş'den başkası Hilâfet makâmına tâlib olsaydı, buna Kureyşliler muhâlefet eder ve neticede müslümanlar arasında nifak ve ihtilâl çıkardı. Sonraları Kureyş'de bu nüfuz ve gâlibiyet kalmadığından Hilâfet için bu şarta lüzum görülmedi. Ayrıca biliyoruz ki, Şâri', ne bir asra, ne bir nesile ve ne de bir millete ahkâm tahsis etmez. Hulâsâ, bidâyette halife olmak için Kureyş'ten olmanın şart kılınması, bu kabîlenin kuvvetli kabîle bağları, nüfuz ve kudreti yüzündendi. Zamanla onun bu vasıfları zayıflayıp te'siri kalmayınca, Kureyş'ten olma şartının da ortadan kalkması gâyet tabiidir. Nitekim bilâhère, dirayetli ve kudretli olan müslüman devlet ricâli muhtelif zaman ve coğrafyalarda İslâm devletinin reîsi olmuşlardır¹⁰⁵.

Yavuz Sultan Selim'in, Hilâfeti Abbâsîlerden merâsimle alıp almaması, Osmanlı Hilâfeti'nin şartlarından değildir. Yani, böyle bir merâsim târihen sâbit değilse, Osmanlı Hilâfeti'nden de söz edilemez diye bir iddia ortaya atılamaz.¹⁰⁶

Kureyş Kabîlesi'nin sadece mu'ayyen bir kolundan ve diğer kollardan da olub olmaması, gibi mes'elelerdir. İhtilâflar, Hulefâ-i Râşidîn devrinde doğmuş, bilâhère de gurublar ortaya çıkmıştır. emevîler ve müte'âkib devirlerde ise siyâsî mezhepler vücûda gelmiştir.

Halifenin ta'yin ve tesbîti husûsunda Kur'an-ı Kerîm'de sarâhat bulunsaydı, belki bu ihtilâf ve mezheplerin hiçbirisi olmazdı diye bir su'al vârid olabilir. Hakikaten Kur'an-ı Kerîm sanki mevzuunun dışına çıkmış olacakmış gibi, Hilâfet ve İslâmî devlet idâresi hakkında tafsilât vermeye girişmemiştir. sadece, İslâmî idarenin üç mühim esasını ctraflıca beyân etmiştir. Bunlar, adâlet, istişâre ve bir de mü'minlerin kendi aralarından çıkan devlet reîsine itâ'ttir. (M. Ebû Zehra, *İslâm'da Siyâsî ve İtikâdî Mezhepler Tarihi*, s. 28-30, müte'âkib sahifelerde de halife seçimi hakkındaki usûllere dâir tafsilât veriyor).

104 Afif A. Tabbâra, *İlmin Işığında İslâmiyet*, terc. Mustafa Öz, İstanbul 1981, s. 334.

105 Tafsilât için bk.: İbn Haldûn, *Mukaddime*, I, terc. S. Uludağ, İstanbul 1982, s. 553-558; Mehmed Fehmi, *Hikmet-i Hukûk-ı İslâmiyye*, İstanbul 1329/1913, s. 53-54; Ömer Lütfi, *Nazar-ı İslâm'da Makâm-ı Hilâfet*, Selanik 1330/1914, s. 65-66.

106 Nitekim son devir Osmanlı vâli ve mutasarrıflarından olan ve eserleri arasında *İslâm'da Hilâfet* (İstanbul 1327/1911)de bulunan Babanzâde Mustafa Zihni Paşa (1850-1929), böyle

Gerçekten böyle bir merâsim olsaydı; o devirde yaşayan, bir târihçi ve sadriâzam olan, aynı zamanda Osmanlı Hilâfeti'ni isbât için yukarıda kısmen iktibas edilen eserini yazmış olan ve bu merâsimi Yavuz'un dâmâdı olması hasebiyle herkesden çok kandisini bilmesi lâzım gelen Lütfi Paşa, mutlakâ bundan bahseder ve muârizlarını daha kısa yoldan iknâ ederdi. Şu halde, Hilâfet, nasıl Emevîler'e ve Abbâsîler'e geçerken bir merâsim olmamışsa, Osmanlı Devleti'ne intikâl ederken de her halde bir merâsim olmamıştır. Bu ise Osmanlı pâdişahlarının halife olmadıklarını göstermez.

Hilâfet İslâmî bir müessesedir ve İslâm Devlet Teşkilâtı'nın adıdır. Osmanlı Devleti'ni onsuz düşünmek ve tedkîk etmek mümkün değildir.

Hilâfet teşkilâtı, mutlakâ kendi kaynaklarından öğrenilmeli ve târihi seyri onlara göre incelenmelidir. İman ve İslâm'ın şartlarını gayr-i İslâmî kaynaklardan öğrenmeye kalkışmak nasıl abes ve gayr-i ilmî olursa; Hilâfet müessesesini, İslâmî olmayan yabancı kaynaklardan öğrenmeye çalışmak da öyle abes ve gayr-i ilmî olur.

bir merâsimden bahsetmez. Ona göre, zaten İslâmî bir devlet olan Osmanlı devlet ve Saltanatı, Mısır'daki Abbâsî halifesi'nin "vefâtıyla nihâyete eren Hilâfet ve İmâmet makâmına kâim" olmuştur (s. 109-110); Yani, Abbâsî halifesi elindeki Hilâfet ünvan ve makâmı, Osmanlı Devlet ve Sultanlarına tabî olarak intikal etmiştir.